

GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'Sİ GENÇ NÜFUSTA TOPLUMSAL DEĞİŞİM, BÜTÜNLEŞME VE DİN İLİŞKİSİ -ELBİSTAN ÖRNEĞİ -

A.Faruk Sinanoğlu*

ÖZET

Bu çalışma, sosyo-kültürel yapılanması içerisinde, Elbistan ilçesindeki farklı dinî gruplara mensup genç nüfusta toplumsal bütünleşme ve din arasındaki ilişkiyi inceleyen bir alan araştırmasıdır. Araştırmanın giriş bölümünde konu ile ilgili teorik bilgileri müteakiben, çalışmamız içerisinde kullanılan yöntem, genç nüfus ve Elbistan'ın sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgiler verilmiştir. Sonra da elde edilen bulgularla, sosyal bütünleşme ve din ilişkisi üzerinde yorumlamalar yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucu olarak, genç nüfusun toplumsal bütünleşme anlayışında dinin önemli bir faktör olduğu görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Elbistan, genç nüfus, toplumsal bütünleşme, din.

ABSTRACT

Social Changes, Completion And Religion Relations Among The Young Population In Today's Turkey, For Example Elbistan

This study is about the socio-cultural structure in Elbistan where young population belong to different religious groups and their relationship between social interaction and religion are analysed in a serious research. In the introduction of this study, theoretical knowledge related to the subject has been given. In addition, by the method used in this study, it has been tried to give information about young population and socio-cultural structure of Elbistan. more over, by our findings, a lot of comments on the relationship have been made.

As a result of this study, it has been seen that religion is an important factor in the mentality of social integration of young population.

Keywords: Elbistan, young population, social integration, religion.

---

1. Giriş

Bu çalışma, Elbistan ilçesinde yaşayan genç nüfusun geleneksel dinî gruplara ilişkin görüşlerini ve toplumsal bütünleş-

---

* İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, afsinanoglu@inonu.edu.tr

meye olan bakış açılarını ölçmek amacıyla yapılmış anket tekniğine dayalı bir alan araştırmasıdır.

Araştırmamızda bize veri sunacak olan Elbistan ilçesi, kentleşme süreci yaşayan ve geleneksel dinî grupları bünyesinde bulunduran, Anadolu'nun ilgi çekici bir yöresidir. Bilindiği gibi, kentleşme, oluşturmaya çalıştığı sosyo-kültürel dinamikleriyle, geleneksel tutum ve düşüncenin değişime uğradığı, uzmanlaşma ve iş bölümünün arttığı, bu anlamda dinî inanç ve düşüncelerin de kamusal alanda etkinliğinin başkalaşıma, değişime uğradığı, yeni değerler üretmeye çalıştığı bir alan olarak görülmektedir¹.

Diğer yaş dilimleri içerisinde toplumsal değişime en fazla açık olduğu varsayılan² ve araştırma alanımızın önemli bir parçasını oluşturan geleneksel dinî gruplara mensup genç nüfus; eğitim, yaş, meslek, gelir durumu gibi değişkenlerle birlikte ele alındığında sahip oldukları kültür kalıpları farklı modellerle karşımıza çıkmakta, ancak farklı tutumlar, toplumsal normlara karşı bir söylem olmakla birlikte, toplumsal bütünlüğün içerisinde ayrı bir kültür olmayıp,³ toplumsal bütünlüğü sağlayan, kendine özgü işlevi olan tüm kültürün önemli bir parçası olmaktadır.

Toplumsal bütünleşme, sosyolojinin temel alanlarından birisidir; ve insan birlikteliği ile ilgilenen toplumbilim (sosyoloji) için toplumsal bütünleşme etütleri önemlidir. Toplum bilimcilerin sosyal bütünleşme ile ilgili çalışmalarının, sosyolojinin bir bilim dalı olarak Batı'da ortaya çıktığı günlere kadar uzandığı anlaşılmaktadır.

Bütünleşme terimi, bütünleştirmeden farklı olarak,⁴ genellikle dayanışma, birlik, denge, örgütlenme ve uyarılma terimleriyle birlikte kullanılmaktadır. Bu açıklama ile ilişkili olarak toplum, içinde barındırdığı nüfusu, mekansal yerleşme düzeneği ve örgütlenme biçimi ile bir bütünlük gösterdiği gibi, bu bütün içerisinde kurumlar, sanatlar, ahlakî tutum ve davranışların gelişmesi ile oluşan ve aynı zamanda büyük-küçük alt grupların ya da alt

¹ Kemal Görmez , *Şehir ve İnsan*, M.E.B. Yy., İstanbul 1991, s. 2.

² Joachim Wach , *Din Sosyolojisi*, çev: Ünver Günay, E.Ü, Kayseri 1990, s. 272.

³ T. S., Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. S. Kantarcıoğlu, KBY., Ankara. 1981, s.11.

⁴ Mustafa Erkal, *İktisâdî Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Kuşat, İstanbul 1992, s.119.

kolektivitelerin geniş bir birleşimi olarak dikkatleri çekmektedir.⁵ Bir başka deyişle, toplumsal bütünleşme, devamlılık, düzenlilik ve insan varlığının kaçınılmaz parçası olan grupların⁶ bir ahenk ve armoni düzeni içerisinde sağlanmasını ifade etmektedir.

Toplumsal bütünleşmeye açıklık getirmeye çalışan Z. Gökalp, sosyal bütünleşmenin gerçekleşebilmesi için dinî, ahlakî, bedîi, iktisadî, lisanî, hukukî ve fennî hayatın birbirleriyle dengeli bir biçimde uyuşması gerektiğini,⁷ bu birlikteliğin gelişemediği toplumlarda sosyal problemlerin artması ve hatta sosyal çözümlerinin beklenebileceğini belirtmiştir. Gökalp'in yaklaşımından anlaşılacağı gibi, kurumlar ağı ile örülü olan toplumda sosyal yapıyı oluşturan unsurların arasındaki ilişkilerin yoğunluğu, toplumsal bütünleşme açısından önemli görülmektedir. Ancak, burada göz ardı edilmemesi gereken bir hususa dikkatleri çekmek gerekmektedir. Toplumsal yapı içerisinde bütün kültürle ilgili olan unsurların, kurumların kendi aralarında karşılıklı etkileşim içerisinde bir bütünlük oluşturmaları ve yerleşik kültürel değerlerin mensupları üzerinde bütünleştirici bir role sahip olmalarına karşın, çeşitli nedenlerle (ekonomik, siyasî, din vs.), aynı toplumda toplumsal çatışma ve problemlerin de gelişmesinin söz konusu olduğu bilinmektedir; ayrıca, toplumsal çatışmaların-özellikle alt gruplarda-bariz olarak ortaya çıktığı bu alanda yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir.⁸ Z. Gökalp'ten yaklaşık yarım asır sonra toplumsal sistem ve toplumsal bütünleşmeyi konu edinen Parsons, sosyal sistemi durağan ve dinamik yapılar olarak tanımladıktan ve kendi varlığını sürdürmeye yeterli bir sistemin toplum olduğunu vurguladıktan sonra, bu sistemin en önemli işlevinin toplumsal bütünleşme olduğunu belirtmiştir.⁹ Ancak, söz konusu ifadelerle, alt grupların ilişkilerini ve bireyin bencil isteklerini düzenlediği düşünülen toplumsal manevî güçlerin ek-

⁵ Margaret Poloma, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yy., Ankara, 1993, s.316-317.

⁶ Norbert Vanbeseoleane, "Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi", *Gruplar Arası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*, edit: Sibel Arkonaç, Alfa, İstanbul, 1993, s.3

⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Varlık, İstanbul, 1972, s.29; Z. Erdoğan, "Ziya Gökalp'te Sosyo-Kültürel Bütünleşme ve Sosyo-Kültürel Çözüm", *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ankara, 1977-1978, S.305

⁸ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, çev: N. Çelebi, Attila Kitabevi, Ankara, 1994, s. 204.

⁹ Sezgin Kızılcık, *Sosyoloji Teorileri*, Mimoza, Konya, 1992, S. 281.

sikliği, yani, toplumsal bütünleşmede esas olan normların yetersizliği ya da etkin gücünü hissettirmeyişi, yabancılaşma ve anomik durumlara zemin hazırlayabileceğini eklemek gerekir. Öte yandan, dinin amaçları arasında sosyal bütünleşmeyi (entegrasyonu) sağlamak olduğu bilinmekle birlikte, insanın içinde bulunduğu zümrenin sosyo-kültürel etkileriyle, dinî anlamada, yorumlamalarda farklılaşmalar ve bölünmeler olduğu görülebilmektedir. Bu ayrışmalarla insan pek çok grupları tecrübe etmiş; ayrıca, grup ve mensupları, kendi içlerinde her zaman dinî, siyasî, iktisadî nedenlerle yeni alt grupların hazırlayıcıları olmuşlardır.

Bilindiği gibi, insanın özelliği onu başkalarıyla beraber olma ve ilişki kurmaya yöneltilir. İnsanlar bireyler halinde değil, birlik, daima bir grup ya da gruplar içerisinde yaşarlar. Grup içerisinde doğan birey için toplumsal ilişkiler de başlamış olmaktadır; böylece o, sosyal çevrede, çevrenin kültürüne göre şekillenmekte ve grubun üyesi haline gelmektedir. Bu oluş sürecinde birey, hem grup normlarını, görüş ve zihniyetini içselleştirmekte, hem de grubun içinde bulunduğu toplumun müşterek olan ve onu diğer toplumlardan ayıran hayat tarzını temin etmektedir.¹⁰ Bilinmektedir ki, toplum, sosyal grupların bütünü olup, diğer alt grupların içinde bir alt grup da değildir.¹¹ Bu nedenlerle bir toplumun tarihte ortak deneyimlerinden elde ettiği, grupların ahenğini sağlayan toplumsal kural ve normlar, alt grupları işbirliği ve ahenk içerisinde tutmasını sağlar. Grupların farklı görüş ve tercihlerine rağmen, toplumun bütünlüğü ve devamlılığının temini için, grupları toplumsal düzen içerisinde bütünleştiren, bir arada tutan kuralların bütünleştirici, koordine edici ve tanımlayıcı katkılarına ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyaçlar, toplumun davranış standartlarını belirleyen şuurlu veya şuursuz uygulanan davranış örnekleriyle bir bütünün unsurlarını sergileme ve fonksiyon görme imkânını sağlarlar. İhtiyaçların doğurduğu bu tip değerler, kurumsallaşmış olabileceği gibi olmayabilirler de.

Tarih ve etnoloji bilimleri, ilkel toplumlarda dahi, az çok örgütlenmiş gelenek ve görenekleri olan grupların bulunduğunu belirtmektedirler. Üyeleri arasında ortak amaçların bulunduğu ve ortak hedefleri izlerken sosyal normlara sahip olan, hem üyelerince hem de grubun dışındakilerce tanınabilen ve toplum içeri-

¹⁰ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişmeleri*, M.E.B. İstanbul, 1969, s. 38-40.

¹¹ Sulhi Dönmez, *Sosyoloji*, Beta Basım, Ankara, 1984, s.8.

sinde özel yerleri olan¹² toplumsal gruplar, özellikle sanayileşmiş toplumlarda daha karmaşık ve çeşitlidirler. Çok farklı kriterlere göre kategorize etmemiz mümkün olan gruplar, farklı kültürel ve meslekî nedenlerle ortaya çıkabilecekleri gibi, dinden kaynaklanan nedenlerle de gelişebilirler.¹³ Özellikle dinden kaynaklanan ve geleneksel dinî gruplar görünümü kazananlar daha uzun ömürlü olabilirler. Tüm büyük dinlerde bu farklılaşma görülmektedir. Bu bölünmüşlük tarih içerisinde şiddetlenebildiği gibi, zamanla yumuşama ve hoşgörü sürecine girdiğinden de söz edilebilir. Söz konusu durumla ilgili olarak, akılcılaştırmanın toplumsal bütünleşme mantığının güçlenmesi sonucunu doğurduğu¹⁴ ifade edilmektedir.

Buraya kadar yapılmış olan açıklamalar özetlenecek olursa, toplumsal bütünleşme yaklaşımı içerisinde; dayanışma, birlik, denge, örgütlenme ve ortak değerleri paylaşmayla beraber; değişim, farklılaşma, dönüşüm, gruplaşma beklentilerini birlikte görmekteyiz. Gerçekten de, örgütlenmiş bir sisteme sahip olarak toplum içerisinde eğitim, sanat, ahlak, ekonomi, hukuk gibi kültürel ve dinî unsurların toplumsal değerleri ortaya çıkarmada, desteklemede karşılıklı fonksiyonlar gördükleri anlaşılmaktadır.

Bu makalenin sınırlı kapsamı içerisinde genç nüfusun İslam düşüncesi, Tanrı inancı, farklı gruplara bakışı ve toplumsal bütünleşmeye olan tutumlarının ele alınmasına çalışılacaktır.

2. Varsayımlar

Araştırmanın omurgasını teşkil eden varsayımlar, zihinsel olarak inşa edilmeye çalışılan bir takım ön kabullerdir. Araştırmanın geçerliliği ön kabullerin doğruluğu ile ilgili¹⁵ olduğu görüşü dikkate alınarak, varsayımların oluşturulmasına çalışılmıştır.

Siyasî egemenlik mücadeleleri sonucunda keyfi, nakle dayalı halk spekülasyonları şeklinde oluşmuş, toplumsal gerçeği temsil etmeyen bilgilerin yanı sıra, sosyo-kültürel ve coğrafi değişkenlere bağlı olarak, özellikle evrensel din mensuplarında farklı kültür

¹² J. Fichter, *Sosyoloji Nedir?* S. 54.

¹³ Hüsnü E., Bodur "Beşerî ve Semâvî Dinlerde Gruplar", *Din Öğretimi Dergisi*, MEB, Ankara, 1989, s.43-47.

¹⁴ Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, çev: Hülya Tufan, Yapı Kredi, İstanbul, 2000, s. 262.

¹⁵ Orhan Türkoğan, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB., İstanbul, 1995, s. 155.

ve uygarlıkların da etkisiyle din kültüründe gelenekselleşmiş kutsal dışı formasyonlara¹⁶ rastlamak mümkün olmaktadır. Sanayileşme, kentleşme, bilimsel etkinliklerin artışıyla, gelenekselleşmiş kutsal dışı formasyonların ve toplumsal gerçekliği temsil etmeyen bilgilerin değişime uğrayacağı ya da terk edileceği varsayılmıştır.

Toplumsal değişim, farklılaşma, kentleşme ve sekülerleşme sürecine rağmen, dinin kimlik oluşturmada, toplum ilişkilerini düzenleme ve geleneksel grupların dinî hayatını belirlemede etken olduğu; öte yandan, araştırma alanımızda geçmiş yıllarda ideolojik eksenli toplumsal gerilimler yaşanmış olup, toplumsal değişim süreci yaşayan *Günümüz Türkiye'si Genç Nüfus*'ta ortak değerlerin belirginleşmesiyle, geleneksel dinî gruplar arası çekişmelerin yerini gelişmeye, hoş görüye ve bütünleşmeye bırakacağı varsayılmıştır.

3. Araştırma Yöntemi ve Teknikler

Din ve toplum gibi karmaşık ilişkileri ihtiva eden iki büyük toplumsal olguyu incelerken, araştırmamızın doğru ve güvenilir sonuçlara ulaşabilmesi için, din sosyolojisinin kullandığı yöntem ve tekniklerin bir arada kullanılmasına gayret edilmiştir.

Araştırmamız alan çalışması olması nedeniyle, öncelikle araştırma konumuzla ilgili literatür taraması yapılmış, konumuzla ilgili olanlar tespit edildikten sonra, bu çalışmalardan yararlanılarak geleneksel dinî grupların tarihi gelişiminin arka planı hakkında bilgiler verilmiş; araştırmaya çalıştığımız din-toplum ilişkilerini teorik bilgilerin desteğiyle doğrudan doğruya dinî olay ve olguların oluştuğu toplumsal şartların incelenmesine gayret edilmiştir.

Toplumsal olaylar olarak dinle ilişkili olanları inceleme konusu yaparken, kullanılan yöntemin isabetlilik payı önemli olduğundan ve yine tercih edilen yöntemin toplumun kültürüyle yakından ilgili¹⁷ olması nedeniyle araştırma alanımıza birçok kez gidilmiş, her kesimden halkla görüşülmeye çalışılmış, araştır-

¹⁶ Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, çev. M. Aydın, Tekin Yy., Konya, 1994, s.136-137 ; Niyazi Usta, "İnsan ve İslam Toplumu", *Türk Yurdu*, c. 2, Ankara, 1991, s. 10.

¹⁷ Orhan Türkoğan, *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, A.Ü. İşl. F.Y, Erzurum, 1977, s. 87-111; Ünver Günay, *Erzurum Çevre ve Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum, 1999, s. 40.

mamız hakkında ön bilgiler derlenilmek istenilmiştir. Belirli bir süre bölgede yaşamış bulunmamızın ve bölge kültürünü yaşıyor olmamızın da bize önemli bir avantaj sağladığını ifade etmeliyiz.

Öte yandan, toplumsal olgu ve olaylara dıştan bakan bir gözlemci olarak sadece sayılarla açıklamanın yetersiz kalacağı¹⁸ gerçeğini dikkate alarak, araştırma alanımızı oluşturan tüm kümelerle birlikte, geleneksel dinî grupların üyeleri olan genç nüfusun toplumsal bütünleşme ile din anlayışını ve ilişkisini tespit edebilmek amacıyla tasvirî yöntemle birlikte anket tekniğinden de yararlanılmıştır.

Toplumsal gerçekliği inceleme konusu yaparken, neticeyi etkileyen bağımsız değişkenlerin nisbî önemlerini belirleyebilmek için, o realitenin hepsini inceleme imkanı olmadığından, incelecek realitenin bütünü temsil edebilecek vasıflara sahip tesadüfî örneklem tekniğinin uygun¹⁹ olacağı düşünülmüştür.

Soru kağıtları hazırlanırken önceden yapılmış anket sorularından yararlanılmış, sorular kendi araştırma konumuzla ilişkilendirilmiştir. Bu makale kapsamında tüm sorular, tüm değişkenlerle değerlendirilmeye tabi tutulmamış, konu ile ilgili öncelikli gördüklerimize yer verilmiştir.

Örneklem belirlenirken araştırma alanımızı ve tüm geleneksel dinî grupları temsil edebileceğini düşündüğümüz Sütçü İmam Üniversitesine bağlı Meslek Yüksek Okulu, Elbistan Mükrimin Halil Lisesi, Kız Meslek Lisesi son sınıf öğrencileri, Halk Eğitim Merkezi Kursiyerleri, Afşin-Elbistan Termik Santrali ve Şeker Fabrikası çalışanları ile muhtelif meslek ve iş yerlerinden toplam 500 kişiye anket soruları dağıtılmış, bunlardan 392 adedi geri dönmüştür. Örnekleme 343 Sünni (%87.5), 49 (%12.5) A.Bektaşî denek oluşturmaktadır.

Örnekleme katılanların değişkenlere göre dağılımı ise şöyledir:

Yaş gruplarına göre dağılım 15-25 yaşları arası 60 (%15.3), 21-25 yaşları arası 103 (%26.2), 26-30 yaşları arası 120 (%30.6), 31-35 yaşları arası 97 (%24.7) 'den oluşurken; deneklerin 138

¹⁸ S. B. Turner, *Max Weber ve İslâm, eleştirel Bir Yaklaşım*, çev. Yasin Aktay, Vadi, Ankara, 1997, s. 34.

¹⁹ A. K., Bilgiseven, *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz, İstanbul, 1982, S.196; Tütengil, C. O., *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metot*, İ.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1971, S. 57.

(%35.2)'si köyde, 130 (%33.1)'u kasabada, 112 (%28.5)'si şehir merkezinde ikamet etmektedirler. Cinsiyet dağılımı itibarıyla 259 (%66)'u erkek, 123 (%34)'ü bayan denekten oluşurken; öğrenim durumları itibarıyla 66 denek (%16.8) ilköğretim, 183 denek (%46.6) lise, 129 (%32.9) denek yüksek okul, 4 (%1.0) denek lisansüstü seviyede eğitim gördüklerini ifade etmişlerdir.

4. Genç Nüfus

4.1- Genç Nüfus Tanımı

İnsanın gelişimi belirli safhalar ve kurallar içerisinde cereyan eder; ve insan gelişiminin her safhası kendine özgü özellikleri taşır.

Sosyo-psikolojik bir varlık olan insan fiziksel, ruhsal ve toplumsal özellikleriyle sürekli bir gelişim ve değişim halindedir. Genel hatlarıyla kategorize edilen okul çağı, ergenlik çağı ve yaşlılık çağı, yaklaşık olarak 18 ve 35. yaşlar arasına tekabül eden²⁰ gençlik çağı, bireyin hayatında önemli bir dönüm ve başlangıç noktasıdır. Ruhsal, bedensel ve *davranış* biçimlerinin farklılaşmaya başladığı ve toplumsal değişimlere daha açık olan, biyolojik olarak da metabolizmanın hızlı yapımın yıkımdan fazla olduğu bu dönem, bireyin genç nüfus içindeki yerini almaya başladığı, aile baskısının azaldığı, kendi şahsiyetini arayıp bulduğu, kendini ispatlamaya çalıştığı, yüksek idealleri olan ve üyesi olduğu toplumla bütünleşmenin beklendiği bir devredir. Yine bu devre, genç insanın toplumsal sorumlulukları yüklenmeye başladığı, edilgen bir konumda olmadığı ve nihayet tüm toplumu sürekli gözetleyen, değerlendiren bir oluş içerisinde olduğu devredir.

Farsça kökenli bir kelime olan genç kelimesi, lügatte “hazine-define”²¹ anlamlarına gelmektedir. Gerçekten de, lügat anlamıyla düşünüldüğünde genç nüfus bir millet için hazine değeri taşır. Zira genç nüfus bir milletin geleceği demektir; bu nedenle, genç nüfusun kendinden bekleneni yerine getirebilmesi için toplumsal problemlerinin çözülmesi gerekir.

Yapılan sosyo-psikolojik araştırmalar, genç nüfustaki gelişim özelliklerinin ve gençlik anlayışındaki yapılanmanın sosyo-

²⁰ Feriha Baymur, *Genel Psikoloji*, İnkılap, İstanbul, 1994, s. 63.

²¹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğuş, Ankara, 1970, s.338.

kültürel etkenlerle oluştuğunu göstermiştir.²² Aile, çevre ve okul etkileşimi içerisinde çocukluğa kıyasla oldukça farklı bir gelişim sergileyen gençte cinsiyet duygusunun gelişimi ile birlikte; kişilik kazanma, toplumdaki rolünü ve yerini benimseme, dinî ilginin şuurlu uyanışı ve gelişimi bu çağda yoğun bir şekilde görülmektedir.²³ İçinde yaşadığı toplumla etkileşim içerisinde olduğu açıkça görülen genç nüfusun aile, çevre ve eğitimin her alanında elde ettiği, öğrendiği toplumsal değerlerle hesaplaştığı ve tecrübe ettiklerini kısmi bir teste tabi tuttuğu bu dönem, kuşaklar arası çatışmaların arttığı sosyal bir ortamdır. Gerçekte ise, bu çatışma, toplumdaki tüm gruplar için geçerlidir ve evrensel niteliktedir. Ancak bu reaksiyoner durum genç nüfusta daha açık bir şekilde görülür.

Bilimsel çalışmalar da yukarıdaki tespitleri doğrular nitelikte olup, 14-25 yaş arasında bulunan genç nesillerin bedence ve ruhça büyük bir inkılâp geçirmekte olduklarını, masal devrinden kurtulup, gerçeğe merak sardıklarını, önce anne-babaya sonra öğretmenlere karşı negatifleştiklerini, bağımsızlık hırsı içinde otoriteye karşı isyan duyguları beslediklerini, kendi akranlarıyla bir araya gelerek klikleşmeye gittiklerini, toplumun moral ve kültürel değerleriyle çatıştıklarını, bedenî ve zihni güçlerini göstermek arzusu içinde bulduklarını, rehbersiz ve yardımsız kaldıkları zaman, menfi gelişmelere sebep olduklarını ortaya koymuştur.²⁴ Ünlü din sosyoloğu J. Wach, toplum hayatında yaşlı kesimin trandisyonalizmin ve muhafazakârlığın bel kemiğini oluşturduğunu, genç nüfusun bütün toplumlarda değişim atılımlarını temsil ettiğini ifade etmektedir.²⁵

Gençliğin yaş dilimleri arasındaki yeri, fizikî yapısı, psiko-sosyal ve cinsel özelliklerini ön plana çıkararak bir tanımlı yapılabileceği gibi, daha önceden buraya kadar yaptığımız tespitlerle birlikte, gençliğin ataklık, canlılık, güçlülük, çocukluk, olgunluk arasındaki yeri gibi, kimi özelliklerini dikkate alarak da bir çok tanımları yapılabilir. Bu durumda da, gençliği fizyolojik, psikolojik ve sosyolojik bir varlık olarak tanımlamak ve incelemek gerekecektir. Ancak, yeni eğilim, gençlik dönemi gencin davranışında

²² R. U. Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, İÜEFY, İstanbul, 1984, s.119.

²³ H.Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDVY, Ankara, 1993.

²⁴ A.Arvasi, *Türk-İslam Ülküsü*, Burak Yy., c.3, İstanbul, 1991, s. 106; A. Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, ÖzgürYy., İstanbul, 1993, s. 17-21.

²⁵ Wach , *Din Sosyolojisi* s.272.

biyolojik değişikliklerin etkisini inkar etmemekle beraber, sosyal bir fenomen olarak incelemenin uygun olacağı düşüncesindedir²⁶.

4.2- Genç Nüfusun Sınırlandırılması

Yapılacak bir araştırmada konunun ve alanın sınırlandırılması sağlıklı sonuçlar için zorunludur.

Sosyal bir varlık olan insanın hayatı bir çok kategorik safhalardan oluşmaktadır; ve tüm safhalarda olduğu gibi, gençlik dönemi insan hayatının en önemli safhasıdır. Ergenlikle başlayan hızlı büyüme, gençlik çağının sonunda bedensel, cinsel ve ruhsal olgunlukla son bulan bu çağa, batı dillerinde büyüme anlamına gelen adolescence (yetişkin) adı verilmektedir.

Doğumdan ölüme kadar fizikî (beden), psikolojik (ruhi) ve sosyolojik (toplumsal) ardışık ilişkili gelişmelerin takibi ile göreceği olarak bölümlere ayrılan insan hayatında 18-35, 15-25 yaşları arası gençlik dönemi olarak kabul edilmektedir.²⁷ UNESCO'nun bir yayınında gençlik için üç ayrı tanımın verildiği görülmektedir. 1) Gençlik 15-25 yaş arasındakilerden meydana gelen bir yaş grubudur. 2) Genç, öğrenim yapan, hayatını kazanmak için çalışmayan ve kendine ait bir konutu olmayan kişidir. 3) Genç, geniş bir hayal gücüne sahip olan, cesaretin çekingenliğe ve macera isteğinin rahatlık duygusuna üstün geldiği insandır²⁸. Yapılan bu tanımlara rağmen, gençlik dönemini tek bir olguyla sınırlandırmak yerine, süreç halinde görülebilen ve bir çok özellikleriyle algılanabilen bir gerçeklik olarak belirlemenin daha uygun olabileceğini düşünmekteyiz. Bu yaklaşıma göre gençlik dönemi, çocuklukla yetişkinlik arasındaki bir devreye tekabül etmektedir.

Ancak, yine de yapmaya çalıştığımız araştırmada belirli yaşlar arası dikkate alınması gereken bir kriter olarak düşünüldüğünden, esnek bir tutumla, genç nüfusu temsil edebilme yeteneği açısından 16-35 yaşları arasının anket tekniği için uygun olacağı düşünülmüştür.

²⁶ Şemin, *Gençlik Psikolojisi*, s.10.

²⁷ A. Kulaksızoğlu, *Ergenlik Dönemi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1997s. 15; Baymur, *Genel Psikoloji*, s.63.

²⁸ B. Gökçe, *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1971, s. 15.

5.1- Dinî Grupların Tarihî Gelişim Seyri ve Bu Gelişimde Etkili Olan Sosyo-Kültürel Faktörler

Dinî gruplar tabiriyle itikadî, amelî, siyasî ve toplumsal nedenlerle ortaya çıkmış, mezhep ve ekolleri kastetmekteyiz. İslâm Tarihinde pek çok dinî gruplar ortaya çıkmış, bir kısmı ilk vücut buldukları günden bu güne varlıklarını sürdürürken, bir kısmı ise kısa ömürlü olmuştur.

Her dinde görüldüğü gibi, İslâm toplumunda da Peygamberin vefatından sonra gruplaşmalar, ekoller, mezhepler, hem dinin kendi bünyesinden kaynaklanan nedenlerle, hem de dini kabul edenlerin mensup oldukları beşerî, zihnî toplumsal yapıları, grupların oluşumunda etkili olmuştur. Peygamberin vefatıyla gelişen siyâsî, dinî ve toplumsal gelişmeler, Müslüman Araplar arasındaki gruplaşma ve ayrımlaşmaların izlerinin takibi açısından, İslâm Tarihi'nin en kompleks ve karmaşık dönemi olmakla birlikte, Hz. Ali'nin şehit edilmesine kadar geçen dönem önemlidir.

Bilindiği gibi, Müslümanlar arasında ilk ciddi siyâsî ihtilaf *imamet* konusunda olmuştur. Peygamberin cenazesi henüz kaldırılmadığı halde, Ensar, yani Medineliler, halifenin kendilerinden olmasını isterken, Hz. Ebû Bekir ve taraftarları "İmamlar Kureyş'tendir" hadisine istinaden, hilafetin Kureyş'ten olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir²⁹. Peygamberin cenaze işleriyle meşgul olan Hz. Ali ve taraftarları ise, İbn Abbas'tan rivayet edilen *Kırtas Hadisi'ni*³⁰ delil göstermek sûretiyle hilafetin Hz. Ali'de olması gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Daha sonraları bu Kırtas hadisesi, Şi'a ve diğer gruplar arasında görüş ayrılıklarına neden olacaktır. Bu farklı görüşlere rağmen, Hz. Ebû Bekir halifelğe seçilmiş, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde hilafet konusunda ciddi bir problem görülmezken, Halife Hz. Osman döneminde bir takım toplumsal, siyasal, ekonomik bunalımlar ve problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Gelişen bu olayları, tarihsel süreç içerisinde toplumsal bir birikimin sonucu olarak değerlendirmek doğru olur. Tarihi bir çözümlenme için, İslâmiyet öncesi Arap toplumunun yapısına bakmak yararlı olacaktır.

²⁹ Ali Duman., *İslâm Hukukuna Göre Siyâsî Fikir Hürriyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E. Konya, 1999, s. 132.

³⁰ Sahih-i Buhari, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih, Tercemesi ve Şerhi*, çev. Naim Ahmet, DİB., Ankara, 1984, s.108.

Mekke’de aynı soydan gelen Emevî Kabilesi ile Haşimî Kabilesi arasında siyâsî-ekonomik nedenlerle rekabet söz konusudur. Farklı bir ifadeyle, Peygamberin vefatıyla ortaya çıkan ve sürekli gelişen problemlerin dinî olanıyla birlikte, toplumsal, siyâsî ve ekonomik önceliği olan nedenler de mevcuttu. Toplumlari bir arada tutan bağ çok çeşitli olmakla birlikte (dil, din, kültür, siyâsî otorite) cahiliye dönemi Araplarında kabilecilik taassubu önemli bir toplumsal bağdı; ve kabileler arası kanlı savaşların ve çekişmelerin nedenleri arasında sayılmaktadır³¹.

Hz. Muhammed, Haşimî Kabilesi’ne mensuptu. Emevî Kabilesi’nin başkanı ise Ebû Süfyan’dır. Ebû Süfyan, daha sonraları hilafete geçecek olan Muaviye’nin babasıdır ve İslâm dinini Mekke’nin fethi esnasında kabul etmiştir. Kabilecilik ruhu, Arap yarımadasında öylesine kök salmıştı ki, bir bedevînin “kardeşlerimiz olan Bekrilerden başkasını bulamazsak, kardeşlerimize saldırırız” şeklinde gözlenebilen göçebe cahiliye anlayışı, Arap toplumunun kültürel yapısını ortaya koymaktadır³². Peygamberden sonra gelişen toplumsal olayların temelinde, Arap toplumunun itibar ettiği kabilecilik ruhunun yattığı görülmektedir. Hz. Muhammed’in sağlığında, kabilecilik anlayışı, sınıf farkları, cinsiyet ayırımı gibi; beşerî, ruhi ve kültürel değişimleri sağlamak amacıyla giriştiği renk, cins ve soy üzerine dayalı egemen düşüncüyü yıkma çabası, yine onun vefatıyla birlikte, toplumda soya dayanan Arap siyasetinin eski modelinin yeniden ortaya çıktığı görülmektedir.

İslâm toplumunun gruplara ayrılmasının önemli bir başka nedeninin dinin kendisinden kaynaklanan, İslâm’ın düşünce hürriyetine verdiği ehemmiyetle birlikte,³³ dinin henüz ortaya çıktığı ve yeniden yapılandırmaya çalıştığı toplumsal sembolik düzlem ve kodlarını yerli yerine oturtamamış olduğunu ifade edebiliriz. Öte yandan, birey ve toplumların ilişkileri ve zihni faaliyetlerin varlığı devam ettiği müddetçe, farklı anlayış, yorumlamalar ve geleneksel düşüncenin izleri var olacaktır.

³¹ Ş., Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad: M. Söylemez - M. Hizmetli, Ankara Okulu, Ankara, 1997, S. 25.

³² Suphi es-Salih, *İslam Mezhepleri ve Müessesleri*, çev. İbrahim Sarmış, Zafer, İstanbul, 1981, s.55; N.Usta, “İnsan ve İslam Toplumı”, s.43.

³³ E. R. Fırlalı *Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Amiller*, İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi, c. 4, Ankara, 1980, S.118.

Dönemin kültürel ve sosyo-ekonomik tabanını ve anlayışını yansıtmaması bakımından, Fedek Hurmalığı'nın³⁴ Hz. Fatıma'dan alınması gösterilebilir. Başlangıçta kabile zıtlaşması şeklinde ortaya çıkan bu tip sosyo-ekonomik olaylar, daha sonraları siyâsî bir nitelik kazanarak, dinî ekol ve mezheplerin gelişimlerinin nedenleri arasına girmişlerdir. Bu nedenlerin arasında göz ardı edilmemesi gereken bir husus da, insanlar sahip oldukları yetenekleri bakımından farklıdır; algılama, mizaç ve zekayı kullanmada eşit değildirler. Bu nedenle, inançları koruma ve kabulmede sosyo-kültürel düzlemin yanı sıra, insanlar, sahip oldukları özelliklerden de etkilenmektedirler. İşte bu farklı özellikler, bir çok toplumsal olay ve olgularla bir araya geldiğinde, toplum içerisinde yan kültür, alt kültür ve karşıt kültürlerin oluşmasına zemin hazırlayabilmektedir. Nitekim, dinde yapılması istenilenler, aynı kalıplarla ifade edilmesine rağmen, grupların anlayışları farklı farklı olmuştur. Bu farklılıkların, grupların içinde bulunduğu sosyo-kültürel gerçeklikte aranması daha doğru bir yaklaşım olur.

Hz. Ömer, kendisinden sonra halife seçimi için altı kişiyi görevlendirmiştir. Bunlardan Hz. Ali ve Hz. Osman dışındakiler kendi arzularıyla seçimden çekilmişlerdir. Hz. Osman Emevî, Hz. Ali ise Haşimî olduğu için hilafet konusu yeniden asabiye çekişmesini gündeme getirmiştir. Hz. Osman sahabeden bir zümrenin muhalefetine rağmen halife seçilmiştir. Bu gayr-ı memnun zümre ve bir de başından beri İslâm'dan hoşlanmayan grupların katkısıyla, ayrıca, Hz. Osman zamanında ortaya çıkan hatalı siyasetin sonucu olarak, toplumsal fitne ortaya çıkmış ve Hz. Osman (hic. 35 / mil. 656) katledilmiştir.

Bu olaydan sonra Hz. Ali hilafete Medinelilerin genel isteğiyle getirilmiştir. Görevden azl kararına tüm valiler uyarken, Şam Valisi Muaviye karara itiraz ederek, Hz. Osman'ın intikamının alınması için halkı isyana teşvik etmiştir.³⁵ Siffin günü, "Hakem olayı" vuku bulur. Muaviye kurnaz siyaseti sayesinde, İslâm toplumunda çıkan kargaşalıktan yararlanmasını bilmiştir. Haricîler, Hz. Ali ile Muaviye'yi öldürmeye karar vermişler, bedevî kültürünün temsilcileri sayılan Haricîler, Muaviye'yi öldürememişler

³⁴ E.M.A.Bağdadî, *el-Farku Beyne'l-Fırak*, çev. E. R. Fırlalı, Kalem Yy., İstanbul, 1979, s. 19.

³⁵ Subhi es-Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s.201-202.

ama, Hz. Ali'yi Ramazan ayında mescitte şehit etmişlerdir. Hz. Ali'nin şehadetiyle Raşit Halifeler dönemi kapanmış, saltanat ve veraset prensibini yönetim sistemine getirmek üzere hilafet Muaviye'ye kalmıştır.³⁶ Muaviye'den sonra oğlu Yezid hilafete geçmiş, Hz. Hüseyin'in başkaldırısı ise, tarihe kara bir gün olarak işlenecek olan meş'um Kerbela Olayı (h. 61 / m. 680) ile sonuçlanmıştır.

İlk zamanlardan başlayarak, Hz. Hüseyin'in şehadetine kadarki dönemde, Arap toplumunda potansiyel olarak mevcut bulunan kabile ve bedevilik ruhunun siyâsî güçle buluşmasıyla, dinî ekollerin gelişim temellerinin nasıl oluşmaya başladığı özetlenmiştir. Şimdi de Türklerin İslâm'a girişlerine ve bu yoldaki toplumsal gelişmelere bakmak yararlı olacaktır.

5.2-Türklerin İslâm'ı Kabulü ve Geleneksel Dinî Grupların Oluşumu

İslâm'ın Türkler tarafından kabulü, Türkler kadar insanlık tarihi için de önemli bir olay ve dönüm noktasıdır. Zira İslâm toplumunun siyâsî, fikrî perspektiften toplumsal bunalımların yoğun bir şekilde görüldüğü zaman diliminde, Türkler Müslüman olmaya başlamıştır. Türklerin topluca Müslüman olmaları IX. ve X. yy.lara tekabül etmektedir.³⁷

İran'ın fethiyle (m. 641) Müslüman Araplar Ceyhun Irmağı'na ulaştığında Şaman, Gök Tanrı ve Budist inançlarına mensup Türklerle karşılaşmışlardır. Türklerle Müslüman Araplar arasında bir asra yakın kanlı mücadeleler sürmüştür,³⁸ Talas savaşı (m. 751) Türk-Arap münasebetleri bakımından dönüm noktası olmuştur. Bu savaşta Çinlilere karşı Müslümanları destekleyen Türklerle Araplar arasında dostane ilişkiler kurulmaya, kabileler halinde yaşayan Türkler İslâm'ı benimsemeye başlamışlardır. Ancak, yeni dinin inancı ve tabiatına da aykırı olan, Arap olmayan müslümanlara (mevali) karşı Emevî yönetiminin tutumu, Arap asabiyyesi, Türkler arasında hoşnutsuzluk oluşturmuş, yeni dinin gelişim heyecanını kırmış ve geciktirmiştir.³⁹ Mevali sayı-

³⁶ Suphi es-Salih, *İslam Mezhepleri ve Müesseseleri*, s. 202.

³⁷ Zekeriya Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, Damla Yy., Konya, 1995, s.19-20.

³⁸ D. H.Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, İÜEFY, İstanbul, 1976, s. 6.

³⁹ E.R. Fığlalı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık*, Selçuk Yy., Ankara, 1994, s. 73-75.

lanların idarî, iktisâdi ve sosyal bakımlardan Arap aristokrasisi ile eşit haklara sahip olması gerekirken, İslâm'ı kabul etmelerine rağmen, ikinci sınıf teb`a muamelesi görmüşler, devletin gelirlerinin artırılması amacıyla her türlü vergiyi ödemek zorunda bırakılmışlardır.⁴⁰ Yukarıda zikredilen mülahazalar doğrultusunda, yani sosyo-ekonomik nedenlerin yanında, siyâsî gelişmelerden de beslenen ve dinî formlarla desteklenen faktörlerle, Türk-Emevî çatışması ve anlaşmazlığı ortaya çıkmıştır. Tipik bir örnek olarak, ilk Müslüman olan Türk hükümdarlarından Sul-Tekin gayr-ı memnun bir Müslüman olarak, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'in haklarının aranmasını talep etmiş, Emevîlerle uzun süren mücadeleler sonucunda öldürülmüştür⁴¹.

Her toplumun küçük veya büyük çaplı dinî, siyâsî ve ekonomik etkenlerle bölünme ve bütünleşmelere müsait bir yapıya sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, Arap-İslam toplumunda gelişen siyâsî, fikrî, dinî ekolleşmelerden yeni müslüman olmaya başlayan Türk kabilelerin etkilenmemesi düşünülemez. Üstelik Gök-Tanrı, Atalar Kültü, Kamlık gibi muhtelif inançlardan oluşan bir harita ve dağınık bir coğrafyaya sahip olan Türkler için, Emevî yönetiminin adil olmayan tutumu da eklenince, böyle bir etkileşimden kaçınılması güç olur. Ayrıca, İslamiyet'in çok kuvvetli bir nüfuz ile Türkistan içlerine doğru yayılmasına rağmen, Türkler arasında eski inançlarının bakiyelerinin hiç sönmediği anlaşılmaktadır.⁴² Yüzyıllarca işlenmiş ve şifâhî olarak Türk boyları arasında yayılmış geleneksel mitolojiye ait izlerin silinmesi bir anda beklenemez.

A. Yaşar Ocak, Türklerin İslamiyet'i kabulünden önceki devirlerde girdikleri dinlerden ve bunlar çerçevesinde yaşadıkları dinî hayatın izlerinden bir kısmını, Menâkıb-ı Hacı Bektâşi Veli, Vilâyet-Name-i Hacım Sultan, Vilâyet-Nâme-i Otman Baba, Vilâyet-Nâme-i Sultan Sucaeddin ve Vilâyet-Nâme-i Abdal Musa'da yoğun bir şekilde bulmanın mümkün olduğunu belirtmektedir.⁴³ Gerçekten de araştırma alanımızda bulunan hem Sünnî hem de Alevî-Bektâşi gruplarda İslâm öncesi geleneksel dinî motifler gö-

⁴⁰ D. H.Yıldız, *İslâmiyet ve Türkler*, s.48.

⁴¹ Kitapçı, *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, s. 98.

⁴² T. H. Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, Kanaat Yy., (trs), s. 31,32.

⁴³ A.Y. Ocak, *Alevî ve Bektâşi İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim, İstanbul, 2000, s.279.

rülebilmektedir. Düğünlerde ve cenaze törenlerinde rastladığımız aş verme geleneği ve ölünün sevdiği bir eşyası ile gömülmesi⁴⁴ geleneği asırlardır yaşatılmış en eski Türk adetlerinden bazılarıdır. Esasen eski Türk inançları ve pratiklerinin İslam dininin inanç sistemleri ile örtüştükleri görülebilmekte, Tanrı'ya olan inançtan ahiret inancına ve ölülerini defnetmeye kadar benzerlikler tespit edilebilmektedir.

Mezhepleşme hareketinin daha büyük bir organize birlikten ve aynı zamanda büyük cemaatin kavram birliğinden ayrılmak, ayrı unsurları kısmen kendi merkezine yerleştirmek⁴⁵ olduğu düşünüldüğünde, yeni dini benimseyen toplulukların kendi örf, adet ve hukukunu ayrı unsurlar olarak merkeze almaya çalışmaları tabii karşılanmalıdır. Türk boylarında eski inançlarının gücüyle, Emevîlere olan tepki bir araya gelince, ekolleşme ve mezhepleşme hareketinin bu coğrafyayı da etkilediğine tanık olmaktadır. Bu hususla ilgili olarak, bir takım görüşlere göre mezheplerin gelişimi, İslâm'ı kabul eden toplumların kendi örfi hukuklarıyla dini bağdaştırma çabasından ortaya çıkmıştır.⁴⁶ Orta Asya Türkleri İslamiyet'e geçtikleri sıralarda, İslamiyet'in kendi göçebe yapılarına uymayan özelliklerini kolayca kabul etmedikleri, bilhassa kadın-erkek ayrılığı, şarap yasağı gibi normların kolayca benimsenmediği anlaşılmaktadır.⁴⁷ Belirtilen nedenlerle, bu uyumsuzlukları giderme çabası olarak ortodoks İslâm dışında kişinin ve grupların yorumuna açık olan sufilik gelişmiştir. Bu bağdaştırma çabası, kurumsallaşmaya kadar devam etmiştir. Böylece hem dinin kendisi bu bağdaştırma çabasından etkilenmiş, hem de kurumlar dinden etkilenmiştir. Dolayısıyla din, sadece soyut bir kavram olmayıp, tarihî, toplumsal, psikolojik ve kültürel izleri de taşıyan özelliklere sahiptir.

Tarihî gelişim sürecinde Türkmenler arasında siyasî, ekonomik istek, ihtiyaç ve ayrıca dinden kaynaklanan nedenlerle grupların yaşadığı tecrübeler, zamanla ortaya çıkan yeni gelişmelerle, Sünnî ve Alevî-Bektaşî doktrinler yapıları içerisinde gelenekselleşerek farklılaştıkları anlaşılmaktadır.

⁴⁴ İ. Engin, *Tahtacılar*, Ant, İstanbul, 1998, s. 109.

⁴⁵ Gustav Mensching, *Dinî Sosyoloji*, s.196.

⁴⁶ A. K. Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, Filiz, İstanbul, 1985, s. 284.

⁴⁷ Ş. Mardin, *Din ve İdeoloji*, İletişim, İstanbul, 1995, S.94.

Geçmiş ve yakın zamanlarda ise, bilimsel çaba, teknoloji, modernizm, sanayileşme ve kentleşmenin etkisinde geleneksel gruplar farklılaşmak suretiyle, kendi içlerinden alt, yan ve karşıt grupları doğurdukları görülmektedir. Fonksiyonel bütünleşmede işlenen, parça bütün arasındaki karşılıklı ilişkiden doğan bütünleşmenin yanında tam bir dayanışma için, Gökalp ve Sorokin tarafından mantıkî-manevî değerler etrafında bir bütünleşme önerilerek, işlevsel bütünleşmede hissedilen ortak duygu ve değerler boşluğu mantıkî-manevî bütünleşme ile giderilmek istenilmiştir. Aynı biçimde A. Bilgiseven tarafından sosyo-kültürel bütünleşme tipleri içinde manevî değerler etrafında bütünleşmenin maddi olduğu kadar, manevî bakımdan da birlik durumu olduğu belirtilmiştir.⁴⁸ Gerçekten de sanayileşmiş modern toplumlarda artan iş bölümünün sosyal bütünleşmede önemi anlaşılacakla beraber, toplumda ortaya çıkabilecek bunalımları tek başına önlemede yetersiz kalacağı, bu eksikliğin giderilebilmesi için toplumsal değişim gerçekliği göz ardı edilmeden, doyurucu bir bütünleşme için “*mantıkî-manevî*” değerlerin desteğine ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁹ Toplum düzleminde belli şartlar altında ayinler, semboller, inanç sistemleriyle, ceza ve ödül öğretisiyle, değerleri meşru vasıta ve amaç olarak benimsemeye katkı sağlayan dinin, toplumsal kurumlar arasındaki din, iktisat, eğitim, siyaset, ahlak gibi bazı noktalarda belirginleşerek,⁵⁰ ortak değerler şemasının hazırlanmasında ve birbirinden ayrı parçaların bütünleşmesini sağlamada katkıda bulunacağı göz önüne alındığı zaman, birey ya da grupların toplumsal değerlerin basit bir taklitçisi olmadığı da ifade edilmiş olur. Mantıkî- manevî bütünleşmenin sağlandığı toplumlarda birey ya da gruplar sadece işlevsel iş bölümü olarak değil, sahip oldukları, içselleştirdikleri bir veya birden fazla özellikleriyle kural, düzen ve manevî değerler etrafında bütünleşmiş olmaktadır. Fakat burada şu hususa işaret etmemiz gerekir, bir toplumda yüksek değerler üzerinde genel bir kabullenme olsa bile, özellikle çağımızda, sanayileşme ve kentleşme süreci yaşayan alt grupların değerleriyle, büyük topluma ait değerlerin bazen birbirine uymaması halinde toplumsal sorun ve çatışmaların

⁴⁸ A.K Bilgiseven, *Genel Sosyoloji*, Filiz, İstanbul, 1995, s. 293.

⁴⁹ Yümnü Sezen, *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994, s. 143.

⁵⁰ N. Usta, *Sosyal Hareketlilik ve Din İlişkisi*, Samsun, *Havza-Ilıca Örneği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, A.Ü., SBE., Erzurum, 1992, s.123.

çıkmasına neden olduğu da bilinen toplumsal bir gerçekliktir.⁵¹ Ancak, günümüzde geleneksel toplumsal anlayış zemini, kitle iletişim etkinliklerinin artması, sosyal bilimlerdeki araştırma ve incelemelerin gelişimi ve yine gruplar arasındaki bilgi alışverişlerinin yoğunlaşması ile grupların kendi içerisindeki otoriteye bağlı kalması olarak düşündüğümüz yatay bütünleşmeden tüm toplumla bütünleşmeye, yani çağdaş bir kavram ve olgu olan milletleşmeye doğru olan dikey bütünleşmeden söz etmek mümkün olmaktadır.

Daha önce de ifade edilmiş olduğu gibi, zamanımıza kadar insan, pek çok grupları tecrübe etmiş ve şahsiyetinin oluşumunda içinde bulunduğu zümrenin önemli etkisi olmuştur. Karşılıklı etkileşim içerisinde gördüğümüz grup ve mensupları, kendi içerisinde her zaman dini, siyasi, iktisadi ve daha pek çok nedenlerle yeni alt grupların da hazırlayıcıları olmuşlardır. Toplumun zorunlu unsurları olan gruplar, geçici veya sürekli, örgütlü veya örgütsüz, tecanüslü veya tecanüssüz⁵² olabileceği gibi, gruplar arasında ortak kültürel değerlerle birlikte ayrıldıkları hususiyetler de görülebilir.

Bir toplumda alt grupların artmasıyla, toplumsal bütünleşmenin zayıflayacağı iddia edilemeyeceği gibi, toplum hayatının karakteristik bir özelliği olarak farklılaşma kadar dayanışma da artabilir. Zira bir toplumda sosyo-kültürel gelişim ve hareketlilik için farklı kültürel kaynak ve gruplar tüm toplumu değişim yönünde yeni anlayışlara taşıyabilirler. Esasen ortak paydayı oluşturan kültür değerlerinden aşırı sapmalar söz konusu olmadığı sürece, gruplar arası rekabet ve çatışma grup içi kimliklerin belirginleşmesini temin etmekle beraber, toplumsal işlevine paralel olarak, bir üst kimlikte bir araya gelmelerine de engel teşkil etmeyebilir. Nitekim, bütünleşmeyi çoğulcu bir sosyo-ekonomik yapıda, ekonomik anlaşmazlıkların çözümünü düzenleyici kurumların bulunduğu bir sanayi toplumu içinde düşünen Dahrendorf, ihtilafların çözümünün kurumsallaştırıldığı toplumlarda *çatışma-uzlaşma-uyum* süreci izlendiğini belirtir.⁵³ Toplumsal sistemin devam edebilmesi, bütünü oluşturan unsurların,

⁵¹ S. Dönmezer, *Sosyoloji*, s.194; Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s. 151.

⁵² M. Taplamacıoğlu, "Din ve Toplum İlişkileri ve Dini Gruplar", *AÜİFD*, c. XVIII Ankara, 1965, s. 13.

⁵³ M. Erkal, *İktisadi Kalkınmanın Kültür Temelleri*, s. 110.

grupların çatışma ve uyum içerisinde birbirleriyle ahenk sağlayacak biçimde eylemde bulunmasıyla mümkün olabilmektedir.

Tüm bu tespitlerden sonra, toplumsal bütünleşmeden birey veya grupların birbirlerinin aynileşmesi olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Grup farklılıklarını yönlendirmek, ihtilafların çözümünü kurumsallaştırmak sûretiyle, birey ve grupların anlamlı bir biçimde bir araya getirildiği ve ihtiyaçlarının düzenli bir şekilde karşılandığı⁵⁴ anlamını taşıdığı söylenebilir. Bu çerçevede, Eliot'a göre de, toplumun kültürünü paylaşan kimselerde ne gereğinden fazla benzeyiş, ne de gereğinden fazla farklar⁵⁵ olmalıdır. Esasen grup üyeleri kendini tanımlarken, kendini diğer gruplardan ayırt ederken, *grup içi ve öteki grup* ayırımını kullanırken, bahsedilen farklılığı da kullanmaktadırlar. Bu nedenlerle, toplumsal entegratif farklı düşünceleri bünyesinde bulunduran bir yapıyı sergilemektedir.

Toplumsal siyâsi ve kültürel yapının gittikçe artan farklılaşması, fertlerin yahut grupların dinî tecrübelerinin zenginleşmesi, toplumsal ünite, aile, klan veya kabilenin sayıca artması, onun dinî durumunu zoraki olarak değiştirmemekle beraber, kaçınılmaz bir biçimde ibadetlere müteallik faaliyetleri bölümlere ve alt bölümlere ayrılmaya götürebileceği ifade edilmiştir.⁵⁶ Ünlü din sosyologu Wach'ın ifadelerinden anlaşıldığı gibi, toplum genellikle yeni grupların doğuşuna hazır bir vaziyettedir. Yeni doğan grup ilk ortaya çıktığında toplumdan kopuş şiddetli olabilir. Ancak grup üyelerinin sayısındaki artış ve dinî tecrübelerinin tüm toplumca benimsenmesi ya da hoşgörü zemininin oluşması sonucu yeniden bütünleşme eğilimleri görülebilir; ayrıca, tüm toplumla bütünleşme eğiliminde olan grup, amaçlarını en alt düzeyde bir çatışmayla başaran bir grup olur.⁵⁷

Buraya kadar yapılan açıklamalardan sonra, toplumda birlik bilincinin geliştirilmesi ve bütünleştirilmesi, pekiştirilmesi farklı düşünce hareketlerini önler mi? Sorusu zihnimizi meşgul edebilir. Toplumsal bütünleşme (integration) farklı düşüncelere kapalı olmayıp, bütünleşmeyi negatifleştirmeden çatışma ve çözülmeye

⁵⁴ J. Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, S. 204.

⁵⁵ T. S. Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, s.46.

⁵⁶ J. Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 131.

⁵⁷ Fichter, *Sosyoloji Nedir?*, s.203.

neden olan problem alanlarının kısmen daraltılmasıyla değişim ve gelişimin sağlanmasıdır.

C. V. Black, “*Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*” adlı eserinde, bütünleşme safhasına ulaşan toplumların, insan kaynaklarını çok daha etkin biçimde kullanabileceğini, yüksek seviyede genel eğitim ve uzmanlık eğitimi verebileceğini, zenginliğin dağılmasının adil olmaya yöneleceğini, ancak toplumların bütünleşmesinin on yılları ve hatta yüzyılları alabileceğini vurgular.⁵⁸

Türklerin İslamiyet’i benimsemeleri ile birlikte, gelişen tarihi süreç içerisinde siyasi, iktisadi ve dini, özellikle de kabile bağlılığına dayanan gruplaşmalar olduğu bilinmektedir. Bu gruplaşmalar, araştırma alanımızda yaşayan nüfusu da etkilemiş, Sünnî ve Alevî-Bektaşî ekolleri biçiminde asırlarca varlıklarını sürdürmüşlerdir. Geleneksel dini grupların aralarında ortak sosyo-kültürel değerlerin yanında, ortak geçmişin de olduğu ve toplumsal bütünleşmede benzer kültürel yapılanmaya sahip olmanın yanı sıra, bu kültürel yapılanmanın içinde aynı dile ve dine mensup olma onun önemli iki yüzü olarak belirginleşmektedir. Yukarıdaki tüm ifade edilenler göz önüne alındığında, araştırma alanımızda sanayileşme, kentleşme ve ekonomik gelişmelerin genç nüfus üzerinde önemli etkilerinin olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Nitekim araştırma alanımızda yapmış olduğumuz ön çalışmalarda geleneksel anlamlandırmaların değişime uğramaya başladığı, din anlayışının kısmen eskiden rastlanılan spekülasyonlara araç olmaktan çıkarıldığı bir yapılanma sergilenmektedir. Ancak, söz konusu edilen hızlı değişimlere uyum sağlamaya çalışılırken; hatta gelişen yeni normatif değerlerin geleneksel değerlerin yerine geçmesine rağmen, ortaya çıkması muhtemel olan anomi ve yabancılaşmaya karşı kimlik koruması olarak, dini kimlikle cevap verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü, kentleşme ve sanayileşme sürecinden önce, hayatın doğal yönleri manevî değerlerle uyumluluk gösterirken, yeni durum, toplumsal gerilim, bunalım ve krizlerinin de taşıyıcısı olabilmektedirler. Bir başka deyişle, kültür olarak İslam’ın, modernitenin

⁵⁸ C.E. Black, *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, çev: M. Fatih Gümüş, V Yy., Ankara, 1989, s.91; A.Giddens, *Sosyoloji, Eleştirel Bir Yaklaşım*, çev: R. Esengün-İ. Öğretir, Birey Yy., İstanbul, 1997, s. 109.

karakteristikleri karşısında kimlik tanımlayıcı bir boyutu da mevcuttur⁵⁹

7. Araştırmanın Bulguları:

7.1- İslam Dininin Özü Vahdet (birlik) Anlayışıdır

Yukarıda anlatılan hususiyetleri dikkate alarak, araştırma alanımızdaki genç nüfusun bir üst kimlik olarak, İslam dininin bütünleştirici, birleştirici özelliğine katılıp katılmadıklarını test etmek gayesiyle, “İslam dininin özü vahdet (birlik) anlayışıdır. Bu birlik anlayışı bütün grup ve cemaatleri kapsar, bu grup ve cemaatler hangi mezhep ve düşünceye mensup olursa olsunlar, kardeşirler” anlayışıyla ilgili bir soru yönelttik. Ancak, burada bir hususun belirtilmesi gerekir: “İslam dininin özü birlik” düşüncesiyle sosyal farklılıklar yadsınmamakta, bütün grupların eşitlikçi varlığını kabullenme anlamında ele alınmaktadır.

Dini inançların toplumsallaşmaya olan katkısının yanı sıra, öteki gruplarla olan ilişkilerini idrak edişleriyle yakından alakalı olduğundan, bu düşüncelerin, genç nüfus üzerinde etkileri görülmektedir. Öyle ki, geleneksel dini gruplardan görüşmüş olduğumuz ekseri genç nüfusun görüşü, “bütün mezhep ve tarikatların temeli İslam dinidir.” noktasında odaklaşmaktadır. Ancak geleneksel dini grup üyeleri, günümüzde tek bir dini kimlikle (Alevî-Sünnî) tanınmaktan ziyade, tüm toplumun benimsediği (Müslüman vs) ortak kimlik ya da kimliklerle tanınmak istemektedirler. Genç nüfus, bu özelliklerin yanı sıra demokratik, çağdaş, milli, insan haklarına saygı gibi sıfatları dinsel kimliğin yanında sıkça vurgulamaktadırlar. Azınlıkta olsa, ateist bir tutum sergileyen genç nüfusun dahi, yaşadıkları toplumun dini duyarlılıklarından tamamıyla kopmuş olduklarını söylemek mümkün görülmemektedir. Genç nüfustan ateist olduğunu söyleyenler, tüm toplumdan farklılaşan düşüncelerini, “biz farklı Tanrıyı tanıyoruz” ifadesiyle özetlemektedirler.

---

⁵⁹ A.Y. Sarıbay, *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İletişim, İstanbul, 1995, s. 111.

Tablo 1. Yaş düzeyi ile “İslam dininin özü vahdet (birlik) anlayışdır”, ilişkisi.

Yaş	İslam dininin özü vahdet anlayışdır...								Toplam	
	Katılıyorum				Katılmıyorum					
	A.Bektaşî		Sünnî		A.Bektaşî		Sünnî			
15-20	5	%10.2	40	%11.6	4	%8.1	11	%3.2	60	%15.3
21-25	15	%30.6	80	%23.3	2	%4.0	6	%1.7	103	%26.2
26-30	14	%28.5	98	%28.5	2	%4.0	6	%1.7	120	%30.6
31-35	6	%12.2	85	%24.7	1	%2.0	5	%1.4	97	%24.7
cevapsız	-	-	-	-	-	-	-	-	12	% 3.0
Toplam	40	%81.6	303	%88.3	9	%18.3	28	%8.1	392	%100

Anket formunu dolduran toplam 49 denek Alevî-Bektaşî, 343 denek Sünnî gruba mensup olduklarını ifade etmişlerdir. Bu soruyu cevaplandıran 15-35 yaşları arası Alevî-Bektaşî olduğunu ifade eden toplam 40 denek (%81.6) “İslam dininin özü vahdet” anlayışına katıldıklarını, 9 denek (%18.3) katılmadıklarını açıklarlarken, Sünnî 303 denek (%88.3) katıldıklarını, 28 denek (%8.1) katılmadıklarını açıklamışlardır. 12 denek (%3.0) ise, bu soruyu cevaplamak istememiştir. Yaşların artışıyla beraber aynı düşüncüyü paylaşım oranında kısmi bir artışın da olduğu gözlemlenmektedir. Yukarıdaki veri dağılımından anlaşılacağı gibi, araştırma alanımızdaki dinî grupların büyük çoğunluğu bir üst kimlik olarak “İslam” düşüncesini paylaşmaktadırlar. Anket verileri ile görüşmelerimiz sonucunda elde ettiğimiz bulguların benzer sonuçlar ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Aynı soruya öğrenim düzeyi ile bakıldığında,

Tablo 2. Öğrenim düzeyi ile “İslam dininin özü vahdet (birlik) anlayışıdır” arasındaki ilişki.

Ö.Düze yi	İslam dininin özü vahdet anlayışıdır....								Toplam	
	Katılıyorum				Katılmıyorum					
	A. Bektaşî		Sünnî		A.Bektaşî		Sünnî			
İ.Öğr.	12	%24.4	42	%12.2	4	%1.1	8	%2.3	66	%16
Lise	22	%44.8	144	%41.0	2	%0.5	5	%4.3	183	%46
Y.Okul	5	%10.2	117	%34.1	2	%0.5	5	%1.4	129	%32
L.Üstü	1	%2.0	2	% 0.5	1	%0.2	-	--	4	%1
cevapsız	--				--	--	-	--	10	%25
Toplam	40	%81.6	305	%89	9	%2.6	8	%8.1	392	100

Öğrenim düzeyi ilköğretim olan Alevî-Bektaşî 12 denek (%24.4) bu görüşü desteklediğini, 4 deneğin (%1.1) desteklemediğini görmekteyiz. Sünnî gruptan 42 denek (%12.2) bu görüşü desteklediklerini, 8 deneğin (%2.3) ise desteklemediğini öğrenmekteyiz. Lise seviyesinde Alevî-Bektaşî 22 denek (%44.8), Sünnî 144 denek (%41)bu görüşü benimsediklerini ifade ederlerken, Alevî-Bektaşî 2 denek (%0.5), Sünnî 15 denek (%4.3) benimsemediklerini ifade etmişlerdir. Bu anlayışı benimsemeyenler kendilerini herhangi bir dine mensup hissetmediklerini ifade etmektedirler. Yüksekokul ve lisansüstü seviyesinde bu soruyu cevaplandıran Alevî-Bektaşî 6 denek (%12), Sünnî 119 denek (%34.6) bu görüşü desteklediklerini, aynı eğitim düzeylerinde toplam Alevî-Bektaşî 3 denek (%0.7), Sünnî 5 denek (%1.4) bu anlayışa katılmadıklarını açıklamışlardır. Bu soruyu 10 denek cevaplamak istememiştir.

Göçebe, yarı-göçebe ve tarımsal yapılanma dönemlerinde din, grup, mezhep söylemlerinin ve bakış açılarının farklı, sanayileşen, kentleşen ve bilgi çağı yaklaşımlarının, söylemlerinin farklı olacağı varsayımı dikkate alındığında, araştırma alanımızdaki Günümüz Türkiye’si genç nüfusunun din ve mezhep ilişkileri geçmiş yıllarinkinden farklı olduğu ve bu idrakin gelişiminin uzun yılları aldığı anlaşılmaktadır. Deneklerimizin “İslam dininin özü vahdet anlayışıdır”, sorusuna verdikleri oranlara bakıldığın-

da, araştırma alanımızda bahsedilen görüşün yoğun bir şekilde %89 kabul gördüğünü, %9.4 lük bir oranın ise, bu görüşe katılmadığını anlamaktayız. *İslam dininin özü vahdettir*, düşüncesini onaylamayan kesimin bu sonuca ulaşmasında pek çok faktör sıralamak mümkün olmakla beraber: Eğitim seviyesi düşük olanlarda negatif yönde gelişmiş nakle dayalı halk spekülasyonlarının halen etkisi, tahsil seviyesi yüksek olanlarda ise genelde ideolojik tutum en başta gelenler olmaktadır. Bu sonuç, bizim araştırma alanımızda anket öncesi yapmış olduğumuz görüşmelerle de uygunluk göstermektedir.

7.2-Toplumsal Bütünleşme ve Allah İnancı

İnsanın davranışları ve yapıp etmeleri üzerinde etkili olan faktörlerin çeşitliliği içerisinde, bunlardan en baskın olanlardan birisinin dinî inançlar olduğu anlaşılıyor. Bu inançların merkezî konumunda ise, *Allah inancı* bulunmaktadır. İslâm inancında Allah'ın birliği, yaratıcı olmak ve tüm insanların Allah'ın kulları olması açısından, ekollerin inanç sistemlerinde şekil, kalıp ve yorum farklılıklarına rağmen, onları üstün değerler olarak görmesi, manevî değerler üzerinde anlaşmalarını sağlaması⁶⁰ ve bunu sağlarken insanın bencil ve ihtilafçı saldırgan güçlerini kontrol altına almadaki rolü gereği sosyal bütünleşmede fonksiyonel olduğu görülmektedir.⁶¹

Tanrı inancının ilkel veya sistemli dinlerin hepsinde varolduğu; ancak, Budizm'in ilk ortaya çıktığı yıllarda tanrı anlayışına rastlanılmamakla beraber, sonraki dönemlerde tanrı anlayışına yer verildiği ve hatta Budha'nın kendisinin tanrılaştırıldığı ifade edilmektedir.⁶² Hint ve eski Yunan dinlerinde politeist bir tanrı anlayışı görülürken; Sokrat ve Eflatun'da tanrının sıfatları aşkın ve üstün özellikler taşımaktadır. Aristo'da ise, Tanrı hareketin nedeni olmakla beraber kendisi hareket etmez ve tabiat bilkuvve ilahi olup, varlık tohumunu tanrıdan alır ve kendisini yüksek formlarla gerçekleştirir.⁶³

⁶⁰ Bilgiseven, *Din Sosyolojisi*, S. 319.

⁶¹ S. Parlatır, "Toplum Yapısında Bütünlük Sağlanması Bakımından Kültürel ve Dinî Değerlerin Önemi", *Din Öğretimi Der.*, S.12-13, Ankara, 1987, s. 29.

⁶² M.Eliade, I. P.Couilan, *Dinler Tarihi*, çev: Ali Erbaş, İnsan Yy., İstanbul, 1997, s. 54.

⁶³ M. S. Aydın., *Din Felsefesi*, İ.F.V.Y., İzmir, 1999, s. 177-198.

İslâm öncesi Arap toplumunun putlara tapındıkları görülür. Ancak putların üzerinde bir yüce tanrı anlayışı da mevcut olmuştur. Zira bizzat Kur'ân-ı Kerim Arapların putlara ibadet etmelerinin nedeninin putların Allah'a yaklaştırmada şefaatçi olacağı inancını taşıdıklarını bildirmektedir.⁶⁴

Eski Türklerde atalar kültü, tabiatı kutsamanın yanı sıra, Bozkır Türklerinin asıl dinlerinin Gök-Tanrı inancı olduğu ve bu inanç sisteminde Tanrı'nın yaratıcı ve mutlak kudret sahibi olduğu ifade edilmiştir; ayrıca, eski Türk inancında insanların kaderini belirleyen ebedî bir varlık anlayışı karşımıza çıkar.⁶⁵

Görüldüğü gibi tüm toplumlarda bir Tanrı telakkisi mevcuttur. Ancak, tüm dinlerde yaratıcı ve yönetici olan Tanrı'nın varlığı, birliği, isimleri, sıfatları hakkında tartışmalar eksik olmamış, farklı yorum ve görüşlerden ve dinin kendisinden kaynaklanan nedenlerle ekoller, mezhepler doğmuştur. Gerçekte ise, yeni bir din gelişmeye başladıktan sonra, o dinin müntesipleri arasında eski inançların gücü her zaman hissedilmiştir.

Hız. Peygamber döneminde ve onu takip eden dönemlerde Tanrı anlayışında bir müşkülât görülmezken, İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte İslâm'a yeni giren çeşitli zümrelerin felsefi düşünceleri ve Tanrı anlayışları İslâm'ın gündemine Tanrı'nın varlığı, birliği ve sıfatları hakkında yeni bakış açıları getirmiş; ekollerin sayısının artmasına neden olmuştur. Bunlardan her şeyi insanın hür iradesinin sonucu olarak gören Kaderiyye ekolü ile, insanın ilahi irade karşısında hiçbir rolünün olmadığı fikrini taşıyan Cebriye ekollerinin yanı sıra, Mutezilik, Eşarilik, Maturidilik ve Selefiye gibi ekoller de varlık alanına çıkmışlardır.⁶⁶

Bu dinî-felsefi atmosfer içerisinde, İslâm'ı kabullenen Türklerin eski inanç sistemi ve düşüncelerinin de katkısıyla bir kısmının Sünnî ekolü (*ortodox*), bir kısmının ise tasavvufî ve felsefî düşüncelerin etkisinde Alevî-Bektaşî düşüncesini benimsedikleri görülür.

Eşarî ve Maturidi'liğin etkisinde Sünnî ekole göre Allah birdir; bu "bir"lik sayı bakımından değildir; çünkü her sayı bölünebilir

⁶⁴ Kur'ân, 10/8

⁶⁵ Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 83,84.

⁶⁶ M. Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yy. , İstanbul, 1998, s.347-362.

ve cüzlerine ayrılabilir. Buradaki birlik, cüzlerden oluşmayan, benzeri ve dengi olmayan, yegâne kulluk edilecek varlık demektir.⁶⁷ Allah'ın birliğinden anlaşılması gereken bu hususun, teorik öğretiyi yönüyle her şeyi yaratan, bilen ve kudret sahibi bir anlayışın temsil edilmesidir. Yani Allah'ın zatında, sıfatlarında, eylemlerinde bir ve eşsiz olduğunu benimsemek, ondan başkasına kulluk etmemektir. Nitekim tevhid inancı, Allah'a inanma ve onu birleme ile başlar. Kur'an-ı Kerim İhlas süresinde Allah'ın varlığı ve birliği hususunda net bir açıklamada bulunur.⁶⁸ Bu açıklamaya göre âlemi yaratan, her şeyi bilen, yerde ve gökte olanların hepsinin muhtaç olduğu, kendisinin ise hiç bir şeye ihtiyaç duymadığı bir Allah inancı söz konusudur; ve yine Allah'ın âlemlerin rabbî oluşunda açıklanan umumîlik sıfatı kâinatta var olan her şeyin bir gayesi olduğu ve Allah'ın her şeyi kendi gayesine doğru yönelttiği üzerinde durulur.⁶⁹

Diğer taraftan, monoblok bir inanç sistemi sergilemeyen, yöresel farklılıklar gösteren Alevî-Bektaşilik inançları üzerine, önemli çalışmaları bulunan E. R. Fırlıklı, hangi ismiyle anılırsa anılsın, Alevî, Bektaşî, Kızılbaş bu zümrelerin hepsinin Allah'ın varlığı, birliği, tevhid konusunda tasavvufî anlayıştan kaynaklanan sağlam bir Allah inancının olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰ Alevî-Bektaşî inançlarına bir bütünlük içerisinde bakıldığında vahdet-i vücud anlayışı ağırlık kazanmaktadır. Bu anlayışa göre, Allah, yeryüzünde kendisini temsil edecek insanı yaratmıştır; ve tasavvufî bir yaklaşımla, Allah'ın bir tecellisi ile insan İlahî Nur'un eksiksiz bir mazharı olarak görülmek istenmektedir.⁷¹ Başka bir ifadeyle, Tanrı, varlık düzeyine çıkmış ve her şey onun tecellisinden yansımasından başka bir şey değildir. XIX. yüzyılda yaşamış Derviş Ali, bu hususu şöyle ifade eder: "*Binbir ismi var, Bir ismi Allah*".⁷² Yine Alevî-Bektaşî düşüncesinde Allah, Muhammed ve Ali üçlemesi görülür. Bunun "*Baba, oğul, kutsal ruh*" üçlemesinden esinlendiğini ifade edenler olmuştur. Ancak Bektaşî dedelerinden Bedri Noyan bu görüşe katılmaz. Ona göre, Alevî-

⁶⁷ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979, s. 23.

⁶⁸ Kur'an, 112/1

⁶⁹ H. Atay, *Kur'an'da İman Esasları*, Atay Yy., Ankara, 1998, 47.

⁷⁰ Fırlıklı, *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, s. 279.

⁷¹ I. Melikof, *Uyuridik Uyardılar*, çev: Turan Alptekin, Cem, İstanbul, 1994, s.111.

⁷² Melikof, *Uyuridik Uyardılar*, s.111.

Bektaşilik'teki Allah, Muhammed, Ali üçlemesi ile Hıristiyanlık'taki Baba-oğul-kutsal ruh arasında bir ilgi olmayıp,⁷³ Alevî-Bektaşilikteki Allah, Muhammed ve Ali birlikteliği tüm Alevî-Bektaşî düşüncesi içerisinde uluhiyet, nübüvvet ve velayeti çağrıştırmaktadır. Nitekim Hacı Bektaşî Veli'nin Vilayetnâme'sinde uluhiyet ve nübüvvet konusu birbirinden ayrı olarak ele alınmıştır⁷⁴. (Hacı Bektaşî Veli, 1958: XV111-XX). Alevî-Bektaşilik'teki dört kapı inancı da bu espriden kaynaklanmıştır; bu inanca göre: Şeriat Hz. Muhammed'in tarikat Hz. Ali'nindir, Ali olmadan şeriatta girmek ve dini anlamak mümkün değildir. Zaten Peygamber de "ülmin şehri benim, kapısı Ali'dir" demiştir.⁷⁵

Günümüzde hazırlanmış bazı kitapların bu konularla ilgili yorumlamalarında farklı yaklaşımlar görülmekte; ancak, Alevî-Bektaşiliğin temel kaynaklarına dönüldüğünde, bu yorumlamaların gerçeği tam olarak yansıtmadıkları ve temelsiz kaldıkları anlaşılmaktadır.⁷⁶ Örneğin Hacı Bektaş-ı Veli'nin *Besmele Şerhin*'de "Tanrı birdir, Muhammed onun elçisidir." ifadesine yer verilmektedir.⁷⁷ Yine büyük Türk düşünürü Hacı Bektaş-ı Veli, Rahman'ın aslının iman, Şeytan'ın aslının şüphe olduğunu, iman geldiğinde şüphenin gideceği, şüphe geldiğinde imanın gideceğini manzum bir biçimde şöyle ifade etmektedir: *Velakin Şeytan'un aslı gümandır*

Ana uyan kişiler bed-gümandır

Kişi kim koşa imana gümanı

Hali duş-var olur gider imanı

Sakın bu müşkili gönülde berkit.

*Gümanı terk it iman yoluna git.*⁷⁸

Araştırma alanımızda yetişmiş araştırmacı Halil Öztoprak da "Kur'an'da Hikmet Tarihte Hakikat" adlı kitabında, bazı Alevî-

⁷³ B. Noyan, *Bektaşilik, Alevilik Nedir?* Ankara, 1987, s.54.

⁷⁴ Hacı Bektaş-ı Veli, *Vilayetname*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap, İstanbul, 1958, s.103-109.

⁷⁵ M.H. Tabatabai, *Tarihi, Siyasi, İlmî, İrfanı ve Ahlakî Boyutlarıyla İslam'da Şia*, çev. K. Akaras- A.Kazimi, Kevser Yy., İstanbul, 1993, s.33.

⁷⁶ İ. M. An, *Alevilikte Tanrı Yok İnsan Vardır*, Radikal, İstanbul, 2004, S.105.

⁷⁷ Hacı Bektaşî Veli, *Şerh-i Besmele*, haz: Rüştü Şardağ, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1985, s.114-119.

⁷⁸ Aktaran: Temel Yeşilyurt, "Alevî-Bektaşiliğin İnanç Boyutu", *İslamiyat*, s.3, Ankara, 2003, s. 22.

Bektaşî zümrelerinde rastlanan Tanrı'nın Ali'nin şahsında tecellisini tasavvufî-felsefî boyutu ile ele almakta ve peygamberden sonra karışmış bid'atlerin seleksiyonu ile Kur'ân'ın daha iyi anlaşılacağını, ayrıca, Alevîlerin, Kur'ân-ı Kerim'in emirlerine uyararak Allah ismini andıklarını ve Kalbî ibadeti tercih ettiklerini, Hakk'ın zatının bir olduğunu, şeriki ve benzerinin olmadığını, her gönüle tecelli edeceğini ifade etmektedir.⁷⁹ Diğer taraftan, Tanrı hakkında farklı yaklaşımlarının olduğu bilinmekle beraber, Tevhid inancının sarıh bir ifadesini Alevîlik'in önemli isimlerinden Hataî mahlası ile tanıdığımız Şah İsmail'in şiirlerinde görüyoruz.

Evvel ol Allah'ın adı söylenür,

*Cümle ibadetin başıdır tevhid. Pirim Şeyh Safi'den bize kalmış
Sofî kardeşlerin kânıdır tevhid.*

Can Hataji'im Tevhid derya denizdir.

Tevhid etmeyenler bizim nemizdir.

Pirim Şeyh Safi'den sermayemizdir.

On iki imamın erkanı tevhid⁸⁰.

Tevhid tasavvuru her ne kadar başka dinlerin inançlarıyla etkileşim içerisinde ilişkilendirilmek istenirse de, gerçekte, Alevî-Bektaşî inancındaki Allah inancı, İslâm inancındaki Tanrı anlayışı ile örtüştüğü fikri ağırlık kazanmakta; bu husus, Türklerin kendilerine özgü Allah inancını yorumlamalarından kaynaklanmış bir fenomen olarak belirginleşmektedir.

Sünnî ve Alevî- Bektaşîlikteki Tanrı inancına kısaca baktıktan sonra araştırma alanımızdaki bu konularla ilgili gelişmelere bakmak yararlı olacaktır.

Araştırma alanımızda bulunduğumuz esnada, yöre halkı ile yapmış olduğumuz görüşmelerden elde ettiğimiz bulguları şöylece özetlemek mümkündür. Hem Sünnî hem de Alevî-Bektaşî ekolüne mensup genç nüfusta dinî-kültürel yapı içerisinde önemli değişim ve dönüşümler yaşandığı anlaşılmakta; özellikle, toplumsal gerçekliği yansıtmayan nakle dayalı halk spekülasyonlarının söylemleri arasında itibar görmediğinden söz edebiliriz.

⁷⁹ H. Öztoprak, *Kur'an 'da Hikmet Tarihte Hakikat*, Can Yy., trs. s. 17-55.

⁸⁰ N. Ergün., *Hataji Divanı*, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, trs. s. 47.

Araştırma alanımızda görüşmüş olduğumuz yaşlı kuşak Alevî-Bektaşî mensupları, “yeryüzündeki bütün varlıkların Allah’ın bir yansımasından ibaret olduğunu, Allah’a canlıların en yakınının ise insan olduğu” düşüncesini söylemleri arasında sıkça kullanmaktadırlar. Yine onlara göre, “en kamil insan Hz. Ali’dir.” Ayrıca yaşlı kuşaktan bazılarının, son yıllarda mürşit ve pir bulmakta güçlük çektiklerini, bir kısım gençliğin dinî konulara olan ilgisizliklerinden yakındıkları görülmüştür. Bizim araştırmalarımız esnasında edindiğimiz bilgilere göre, Alevî-Bektaşî kimliği kültürel hayatta genç nüfus tarafından önemsenmekte; ancak, geleneksel dinî pratiklere uymada bir takım daralmalar görülmektedir. Öte yandan, diğer inanç öğelerini kapsayan birçok inançların temel İslam inançları ile örtüştüğü ya da ilişkilendirildiği; ayrıldıkları hususların ise, daha çok ibadet ve muamelatta olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen konularla ilgili yapılmış olan bir incelemede de, istisnai birkaç kitabın dışında, Alevî-Bektaşîliğin Sünnî düşünceyle inanç konularında örtüştükleri ifade edilmektedir⁸¹

Sanayileşme, göç olgusu, kentleşme, genç nüfusun yeniden zihni yapılanmasında etkili olmuştur. Bu durum, genç nüfustan materyalist düşünceyi benimsemiş olanlarda “Tanrı, insanın vicdanında hissedilmesi gereken bir husus olarak görülmelidir.” anlayışıyla yansımaktadır.

Araştırma alanımızdaki genç nüfusun Tanrı anlayışını tespit edebilmek amacıyla, deneklerimize kapalı ve açık uçlu bir soru yönelttik. Allah inancının ve genelde dinî inancın belirginleşmesi ya da farklılaşmasında en önemli unsur şüphesiz insanın eğitim seviyesi olmaktadır. Deneklerimizin öğrenim seviyeleri ile ilişkilendirilmiş Allah hakkındaki düşünceleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

---

⁸¹ S. Kutlu “Alevîliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi Veya Metodoksi”, İslamiyet, s:3, Ankara, 2003.

Tablo 3. Öğrenim düzeyi ile Allah hakkındaki inanç ilişkisi.

Öğr.Düz	Allah hakkındaki inancınızı aşağıdaki ifadelerden hangisi en uygun biçimde belirtmektedir?												
	Kur'an'ın bildirdiği şekliyle her şeyi yaratan, bilen ve kudret sahibi olan bir Allah'a inanıyorum.				Allah'ın varlığına inanmıyorum.				Bu hususta belirtmek istediğiniz bir şey varsa yazınız.			Toplam	
	Bektaşî		Sünnî		A.Bektaşî		Sünnî		A.Bekt	Sün			
İlköğr.	2	%24.4	43	%12	3	%6.1	8	%2.4	--	--	66	%16	
Lise	4	%48.9	144	%41	1	%2.0	4	%4.0	--	--	183	%46	
Y.Okul	5	%10.2	119	%35	2	%4.0	3	%0.8	--	--	129	%32	
L.üstü	1	%2.04	2	%0.6	1	%2.0	-	--	--	--	4	% 1	
Cevapsız	--	--	--	--	--	--	-	--	--	--	10	2	
Toplam	2	%85.7	308	92		%14.7	5	%7.5	--	--	392	100	

Bu soruyu cevaplandıran öğrenim seviyeleri toplamları itibarıyla Alevî-Bektaşî gruba mensup 42 denek (%85.7) “Kur'an'ın bildirdiği şekliyle her şeyi yaratan bilen ve kudret sahibi olan Allah'a inanıyorum” görüşünü tercih ederlerken, Sünnî gruba mensup 308 denek (%92) aynı görüşü paylaşmışlardır. Öğrenim seviyeleri toplamları itibarıyla Sünnî gruba mensup 25 denek (%7.5), Alevî-Bektaşî gruba mensup 7 denek (%14.7) Allah'ın varlığına inanmadıklarını ifade etmişlerdir. İstatistiki verilere bakıldığında, Allah'a inandıklarını ifade edenlerin, her iki grup tarafından yüksek bir şekilde temsil edildiği görülmektedir. Allah inancı ile ilgili olarak, deneklerin belirtmek istedikleri farklı bir düşüncelerinin olup olmadığını öğrenebilmek amacıyla, sorunun üçüncü şıkkını oluşturan açık uçlu kısım ise, hiçbir denek tarafından cevaplandırılmamıştır. Ayrıca 10 denek (% 2) bu soruyu cevaplamak istememişlerdir.

Yukarıdaki bulgular, araştırma alanımızdaki çalışmalar esnasında elde ettiğimiz bilgiler ile uygunluk göstermektedir. Öğrenim seviyesi ilköğretim düzeyinde olanlar Allah'ın varlığı hakkında akli-mantıkî argümanlara ihtiyaç duymazlarken, eğitim ve kültür seviyesi yükseldikçe, zihinsel faaliyet ve kendi kendine artan karar verme yeteneği ile geleneksel inançlar sorguya çekilmekte, rasyonel düşünme tarzı yükselirken; Allah inancı hakkında akli ve nakli delillere başvuru oranının da arttığı gözlemlenmektedir.

Tanrı'ya inanmadıklarını ifade eden genç nüfus'tan bazılarının Allah'a olan inanç hususunda sosyo-psikolojik etkenlerle zihinsel bir karışıklığın, yeni bir yapılanmanın içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira, bireyin çevreden gördüğü dinî prensipler, gelenek ve göreneklerle toplumsal değişimin hızı arasında kaldığı, yeni yapılanmada eğitim, sanat, siyaset ve din alanlarındaki söylem ve tutumların kısmen yadsınmasıyla bir tür kararsızlık içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Farklı değişkenlerin farklı sonuçların ortaya çıkmasında etkili olduğu varsayımından hareketle, deneklerimizin cinsiyet değişkeni ile ilişkilendirilmiş Allah hakkındaki düşünceleri aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 4. Cinsiyet değişkeni ile Allah hakkındaki inanç ilişkisi.

Cinsiyet	Allah hakkındaki inancınızı aşağıdaki ifadelerden hangisi en uygun biçimde belirtmektedir?										Toplam	
	Kur'an'ın bildirdiği şekliyle her şeyi yaratan, bilen ve kudret sahibi olan bir Allah'a inanıyorum.				Allah'ın varlığına inanmıyorum.				Bu hususta belirtmek istediğiniz bir şey varsa yazınız.			
	A.Bektaşî		Sünnî		A.Bek.		Sünnî		A.Bek.	Sün		
Erkek	28	%84.8	210	%92	5	%15	6	%7	--	--	259	%66
Bayan	14	%87.5	98	%91	2	%12	9	%8.4	--	--	123	%31
Cevapsız	--	--	--	--	--	--	--	--	--	--	10	%2
Toplam	42	%85.7	308	%92	7	%14.2	25	%7.5	--	--	392	100

Sünnî gruptan olan 210 erkek denek (%92), Alevî-Bektaşî gruptan olan 28 erkek (%84.8) denek “Kur’an’ın bildirdiği şekliyle her şeyi yaratan, bilen ve kudret sahibi olan bir Allah’a inanıyorum.” görüşünde olduklarını belirtmişlerdir. Yine, Sünnî gruptan 98 (%91), Alevî-Bektaşî gruptan 14 (%87.5) bayan denek ise, aynı görüşü paylaştıklarını ifade etmişlerdir. Alevî-Bektaşî 5 erkek denek (%15), Sünnî 16 (%7.0) erkek denek “Allah’ın varlığına inanmadıklarını” ifade ederlerken, Alevî-Bektaşî bayan 2 denek (%12.5), Sünnî bayan 9 denek (%8.4) aynı görüşte olduklarını belirtmişlerdir.

Aynı soruyla ilgili “Bu hususta belirtmek istediğiniz bir şey varsa yazınız.” kısmına kayda değer bir düşünce belirtilmemiştir. Deneklerimizin bize sunduğu verilerden de anlaşıldığı gibi, geleneksel dinî gruplar arasında Allah’a olan inançta önemli seviyede ortak düşünceleri paylaşmaktadırlar. Öte yandan cinsiyet değişkeni ile Allah’a olan inanç arasında kısmi bir farklılaşma olduğu görülmektedir.

7.3- Genç Nüfusta Farklı Mezhep-Tarikatlara Bakışta Değişim ve Bütünleşme

Sosyalleşmenin önemli kaynaklarından birisi aile, ikincisi ise çevredir. Araştırma alanımızda ailede ve çevreden elde edilen, önce taklitle başlayan sonra da içselleştirilmiş en eski Türk adet ve gelenekleri, hangi ekol, tarikat ya da dinî grup olursa olsun, evlenme töreni, çocuk bakımı ve eğitimi, sünnet-kirve geleneği, kalın (başlık) anlayışı, çeyiz hazırlanması benzer bir yapılanmayla, günümüze kadar uzanmış bulunmaktadır. Öte yandan atasözleri, masallar, bilmece, ozanlık geleneği, türküler, destanlar, san’at anlayışları ortak birlikteliği sergileyen somut değerlerdir. Bu anlamda araştırma alanımızdaki topluluğun maddi kültürü ile manevî kültürü arasında ciddi olgusal bağlar mevcut olup, yöredeki Türk kabilelerinin, inanç ve dinî pratik boyutlarını eski göçebe hayat tarzına göre yapılandırmaya çalıştıkları ve bu oluşumun unsurlarını yeni bir medeniyet çevresine girdiklerinde de taşıdıkları anlaşılmaktadır. Günümüz çağdaş toplumlarında bile, alışkanlıkların kolayca terk edilemediği göz önünde bulundurulursa, Türk kabilelerinin eski inanç ve tutumlarında ısrarcı olmalarını daha kolay bir şekilde anlamak mümkün olur. Zira sosyal-psikoloji yönünden toplumların değişime olan tutumlarının gerisinde, bireyin içinde sosyalleştiği grup normları, grup değerleri önemli faktörlerdir.

Daha önce aynı dinî sisteme mensup bulunan toplulukların çok faktörlü nedenlerle, ekollere, mezheplere, tarikatlara bölünmelerinden bahsedilmişti. Araştırma alanımızda, yıllarca aile ve çevre tarafından işlenen ve nakilciliğe dayanan kültürleşme sürecinin etkileri genç nüfus üzerinde tespit edilebilmektedir. Bu gerçeklik, kırsal kesimde ikamet eden genç nüfus üzerinde daha da yoğunlaşmaktadır. Eğitimli ve kentleşmiş genç nüfusun ise bir zihniyet dönüşüm süreci içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma alanımızdaki genç nüfusun Alevî-Bektaşî ve Sünnî gruplar arasındaki farklılıkları nasıl algıladıkları ve bu algılamada etkili olan faktörlerin neler olduğu; ve yine bu farklılıkların toplumsal bütünleşmede gördüğü disfonksiyonları anlamak amacıyla, sorular sorduk ve görüşmeler yaptık. Netice itibarıyla, görüştüklerimizin düşünceleri birkaç temel husus üzerinde odaklaşmıştır: Bunlardan birincisi, dinî inanç boyutunda görülen farklılıklar, diğeri ise, tarihî süreç içerisinde gelişmiş Hz.Ali'nin şahadeti, Kerbela vakası ile iki Türk Hakanı arasında gelişen siyasî mücadelelerdir. Türklerin henüz Müslüman olmadan önce gelişen Hz.Ali'nin şahadeti ile Kerbela vakası ve inanç boyutu hakkında, önceki bölümlerde durulmuştu.

Azeri Türk'ü Şah İsmail'le, Yavuz Sultan Selim arasında gelişen siyasî mücadelenin, dinî-mistik bir anlayışla, tüm geleneksel dinî ekollerin kendi ideolojilerini destekler mahiyette, bilimsel verilerden oldukça yoksun olarak günümüzde de önemini koruduğu ve toplumdaki yabancılaşma durumunun nedenleri arasında olduğu anlaşılmaktadır. Aynı toplum içerisinde gelişen olayların birbirlerinden bağımsız şeyler olmadığı ve birbirleriyle ilişkili bir bütün olması nedeniyle, Türk toplum yapılanmasının konuyla ilgili tarihî gelişim seyri bilinmeden bu gelişmelerin anlaşılmasının güç olacağını düşünmekteyiz.

Orta Asya'dan birlikte göç etmiş Türk boyları gerek eski inançlarının etkisinde, gerekse yeni kabul ettikleri İslam inançlarının gücüyle farklılaşarak, değişerek çeşitli mezhep, tarikat ve ekollerin içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Tarihî verilerden öğrendiğimize göre, İslamiyet'ten önce yarı göçer-konar Türk boylarından coğrafi açıdan iki yakın kabilenin dahi benzer ve benzer olmayan dinî inanç ve tutumlarına rastlanabilmektedir. Mesela,

Başgırt Türkleri turna kuşuna kutsiyet atfederlerken, Oğuzlar, Gök-Tanrı'ya inanmaktadırlar.⁸²

Selçuklu ve Osmanlı toplumlarının ilk dönemlerinde yöneten ve yönetilen arasında fazlaca gelişmiş farklılaşmadan söz edilemezken, Fatih'e kadarki padişahlar Türkmen, Oğuz geleneklerini kuvvetle koruyan "Beğler" olmuşlar, hatta bu ilk yöneticiler mutlakiyetçi otoriteye sahip birer "Sultan" olmayıp, öteki gazilerin yoldaşı, "eşitler arasında birinci" olmuşlardır. Bu nedenlerle, 15.yüzyıla kadar ortak Türk kültür kalıplarının derin izleri görülebildiğinden, henüz Sünnilikle Alevî-Bektaşilik arasında bir çelişme değil, aksine birlik beraberlik vardır; ve Osmanlıların ilk döneminde hukukun temeli dinî anlayışla birlikte, geleneksel Türk örfüne dayalı, gaza ruhuna uygun ve göçebe asabiyetine cevap verebilen ahlâki, tasavvufi bir ağırlık söz konusudur.⁸³

Osmanlı toplumunun yerleşik düzene geçme uğraşı, beylik (aşiret-devlet) yönetiminden imparatorluk dönemine geçişi kurumsallaştırmayı gerektirmiştir. Osmanlı yönetimindeki hızlı merkezileşme eğilimleri, bu tarihe kadar, yaşadıkları hayata alışmış, bir yerde sürekli oturmayan, vergi sistemini tanımayan Türkmen zümrelerini rahatsız etmiş; daha önceden kabilenin kendi arasında çözümlenmeye çalıştığı sorunları, hukuksal bir zemine oturtuncaya kadar bir çok toplumsal problemler yaşanmıştır: Öyle ki, alışık olmadıkları vergilendirme sistemi, özgürlüğün önüne çekilen bir set olarak görülürken, devşirme kökenli mahalli yöneticilerin tavizsiz tutumları, Türkmen kabileleri ile yönetimin arasının açılmasına, bir takım isyanların çıkmasına neden olmuştur.⁸⁴ Bu bağlamda, M. Akdağ, Celali isyanlarının nedenlerinin siyasî ve ekonomik temellerde aranması gerektiğini belirtir. Devletin vergi yükünün tamamını çiftçiye, köylüye yüklemesi, "çift bozanlar"ın sayısının artmasına, dolayısıyla da toplumda asayişsizlik, cinayet ve haramiliğin artışına neden olmuştur; medreseden mezun olan talebe-i ulûm mensuplarının iş bulamamaları yüzünden geçinme sıkıntısı çeken bu genç insanlar,

⁸² İ. Parmaksızoğlu., Y. Çağlayan, *Genel Tarih I Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Funda, 1976, S. 401

⁸³ T. Akyol , *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet, İstanbul, 1999, S. 27-28.

⁸⁴ A.Y.Ocak , "XVI.Yüzyıl Anadolu'sunda Misyonerlik Hareketlerinin Bir Tahlil Denemesi" V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, T.T.K.Y. İstanbul, 1989, S. 34.

çift bozanlarla birleşerek,⁸⁵ isyana hazır sosyal tabanı oluşturmuşlardır.

Sosyal bilimlerin gelişmediği dönemlerde, tarihsel olaylara bakışta siyasî ve ekonomik nedenlerin ağır geldiği görülmektedir. Sosyal bilimlerin gelişmesiyle birlikte, bilimsel çaba ve bulgular sayesinde toplumsal gerçekliğe yaklaşım ufku genişlemiştir. Bu nispi muğlaklık zihnimiz için bir kazanç olmuş, içinde yaşamakta olduğumuz süreçlerin de karmaşık ve muğlak olduğunu, günümüzün süreçleri, tartışmaları hakkında kesin donmuş, sabit düşünceli olmaktan kurtulmuş olmaktayız.⁸⁶ İfade edilenlerden de anlaşılacağı gibi, Türk kültür hayatının gerçekliği olan Sünnî ve Alevî-Bektaşî gruplaşmasına tek taraflı bir yaklaşım bizi her zaman yanıltır. Öte yandan, bilinmesi gereken önemli bir husus olarak, Selçuklu-Osmanlı toplumlarının ilk dönemlerinde göçebe Türk boylarının inanç ve tutumlarıyla karışmış Sünniliği (Ortodoksi) ile, aynı şartların etkisinde kalmış Türkmen Alevî-Bektaşî inanç ve kültürünün (Heterodoks), sonradan tarihî süreç içerisinde, siyasî ve ekonomik şartların etkisindeki gelişimleriyle aynı kalmaları söz konusu olamayacağından, bu çerçevede tarihin bir döneminde siyasî nedenlerle zihinlerde oluşturulmuş Alevî-Sünnî kavramlarıyla tarihin bütün dönemlerini izah etmekte mümkün görünmemektedir.⁸⁷ Bu bağlamda, bilimsel bulguların eşliğinde dinî grupların birbirlerine olan yaklaşımın farklılaşacağını, hoşgörü anlayış bağının güçleneceğini düşünmekteyiz.

Araştırmamızla ilgili olarak genel bir yaklaşımdan sonra, Osmanlı-Safevi çekişmesine geçebiliriz. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, halk tarafından sanılanların aksine, bugün için mevcut bulunan tarihî bulguların, Yavuz'la, Şah İsmail arasındaki mücadeleye ışık tutabilecek mahiyette olduğu anlaşılmaktadır.

İran'da faaliyet gösteren Safevi Erdebil Tekke'si, Osmanlı yönetimince de saygı görmekte, Osmanlı yönetimi tarafından her yıl "çerağ akçesi" gönderilerek, saygılarını yinelemektedirler. Zira, Alevilik ve onun Erdebili yani Safevi tarikatı yanlısı ve versiyonu olan Kızılbaşlık belli bir irfanı, edebi, ahlâki değerleri, metafizik

⁸⁵ M. Akdağ, , *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Cem, İstanbul, 1995, S. 16-20

⁸⁶ Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, S.21.

⁸⁷ Akyol, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, S. 22,23.

bir inancı, bir kültürü temsil etmektedir.⁸⁸ Bu “çerağ akçesi” bir defasında aksadığında, Şeyh Cüneyt (Şah İsmail’in dedesi) Osmanlı Padişahı Sultan Murat’a şikayette bulunmuştur.⁸⁹

Şeyh Cüneyt babası Şeyh Safi’nin ölümü üzerine şeyhlik postuna oturmuş, ancak amcası Şeyh Cafer’le çarpışmak zorunda kalmış; yenilince de Anadolu’ya geçmiş, Anadolu’daki müritleri ile birlikte Trabzon’u muhasara etmiş, Osmanlı yönetimince Anadolu’dan çıkarılınca, Sünnî Akkoyunlular’ın desteği ile şeyhliğini korumuştur.⁹⁰ İslam’ın Şii doktrinine mütemayil birisi olan Şeyh Cüneyt, anlaşılacağı gibi ruhani otorite ile yetinmemekte, hükümdar olmayı arzulamaktadır ve Kafkas seferinde, kayın biraderi Akkoyunlu Uzun Hasan’ın adamları tarafından öldürülmüştür.⁹¹ Yerine oğlu Şeyh Haydar geçer ve Uzun Hasan’ın kızlarından Halime Begüm Alem Şahla evlenir. Şah İsmail bu evliliğin üç çocuğundan en küçüğüdür.⁹² Şeyh Haydar, Şirvan hükümdarı Ferruh’la savaşırken mağlup olur ve katledilir. Şeyh Haydar’ın çocukları Ali, İbrahim ve İsmail anneleri Alem Şah Begümle birlikte, dayıları Akkoyunlu hükümdarı Yakup’un yanında dört buçuk yıl tutuklu kalırlar, Yakup onları öldürtmemiştir; çünkü çocukların dayısıdır, Yakup Bey’in 1490’da ölümü üzerine Hasan Bey’in torunlarından Rüstem Bey başa geçer ve Yakup oğlu Bay-Sungur ile mücadelesinde Şeyh Haydar’ın oğullarının nüfuzundan yararlanabilmek için önce onları serbest bırakmış; sonra da, Safevi müritlerinin çokluğu ve cesaretleri nedeniyle, onlardan çekinen Rüstem öldürülmelerini istemiş, Haydar’ın büyük oğlu Ali bir çarpışmada öldürülmüş, küçük İsmail ise müritler tarafından kaçırılarak, korunmuştur.⁹³ Türkmenler, eski Orta Asya Türk inançları ve İslamiyet’in etkisinde, Şah İsmail’i mehdilik motifi ile bezeyerek, doğa üstü güçlere sahip birisi olduğuna kendilerini inandırmışlardır. Şah İsmail’de “*Hatai*” mahlasıyla yazdığı şiirlerinin bazısında “*tanrısal bir enkarnasyon*” yani kendi kişiliğinde tanrının cisimleştiği inancını işlemiş; bu şiirlerinden birisinde

⁸⁸ Akyol *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, S. 52.

⁸⁹ B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993, s.2.

⁹⁰ Kütükoğlu , *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, s. 2.; Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu T.T.K.Y, Ankara,1992, s.127.128.

⁹¹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde*, 128.

⁹² Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde*, 128.

⁹³ Akyol , *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep*, s.61.

“Yakın bil kim hüdadır Hatai” (yakından bil ki Hatai, Hüdadır) derken,⁹⁴ dönemin sosyo-kültürel ortamında, siyasî destek sağlanmasında dinî motifler her zaman önemli olmuştur. Bu arada, Anadolu’dan Ustaclu, Kekelu, Dulkadir, Kaçar ve Varsak Türkmen aşiretlerinden binlerce aile Şah İsmail’e inanmış, Erdebil’e giderek ona katılmış; ayrıca, Anadolu’dan büyük kabileler halinde ziyaretlerin yapıldığı esnada, Şah İsmail bu ziyaretlerin sırf dinî amaçlı olduğunu bildirerek Osmanlı hükümdarı II.Beyazıd’dan izin istemiş, o da vermiştir.⁹⁵ Safevi-Erdebil Tekkesinin artık, dinî-mistik çerçeveli siyasî muhtevalı bir hareket olarak faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Şah İsmail’in İran bölgesinde nüfuzunu ve siyasî gücünü artırmasıyla, Anadolu’da yer yer isyanların başladığı görülür. Bu konuda, bazı yazarların ileri sürdükleri gibi, bu hareketlerin, ağırlıklı olarak mezhep-tarikat ayrılığından kaynaklandığı iddiası doğrulanmamaktadır. Zira hem Şah İsmail’e katılanlar arasında, hem de yer yer görülen isyanların arasında, Osmanlı taşra yönetiminin bir parçası olan tımarlı sipahileri ile Sünnî mezhebe mensup zümreler mevcut olmuşlardı.⁹⁶ Nitekim, Şah-kulu isyanına katılan Tekelilere niçin isyan ettikleri sorusuna Tekeliler, “Beyazıd Han yaşlı ve hasta olduğundan ülkenin kargaşasına yol açtı. Ülkeye düzen getirecek önlemleri almaktan el çekti. Vezirler de bunu fırsat bilip zulüm yoluna saptılar. Onların zulümlerine dayanamayıp bu yolu seçtik.” demişlerdir.⁹⁷ Anadolu’yu birlikte fetheden Türkmen topluluklarının, devşirme unsurların etkisinde, Osmanlı’ya yabancılaşmaları sonucunda, Anadolu’daki toplumsal huzursuzluktan yararlanmasını bilen Şah İsmail yönetimine yakınlaştıkları anlaşılmaktadır.

Anadolu’yu birlikte fetheden Türk boylarının Selçuklu ile Osmanlı’nın ilk dönemlerinde önemli bir oranda sosyo-kültürel, siyasî, dinî bir bölünmüşlük görülmezken, Osmanlı’nın kurumsallaşma ve kentleşmeye yönelik eylemleri ve devlet yönetimine devşirme unsurların dahil edilmesi, göçebe Türklerin yerleşik düzene geçirilme çabası ve vergilendirme sistemine tabi tutulmaları, farklılaşmanın ve yabancılaşmanın nedeni olmuş; zaten, henüz

⁹⁴ Akyol *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep*, s. 65.

⁹⁵ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde*, s. 19.

⁹⁶ Ocak, “XVI.Yüzyıl Anadolu’sunda Misyonerlik Hareketlerinin”, s. 825.

⁹⁷ Hoca Saadettin, *Tacü’t-Tevarih*, haz: İsmet Parmaksızoğlu, c. IV, K.B.Y. Ankara, 1992, s.67.

inançlarında monoblok bir yapı sergilemeyen Türk boylarını, sosyal yapılarında mevcut bulunan kabilecilik (boya bağlı) anlayışının korunmasına ve yeni siyasî arayışlara zorlamıştır. Anadolu'yu yurt edinmiş Türk topluluklarının şehirleşme süreci düzeyinde yeniden yapılanma çabası, iktisadî siyasî ve dinî dayanışmanın temelini teşkil eden manevî yapı unsurları arasındaki bütünleştirici değerlerin Cumhuriyet'le birlikte devreye girmesiyle, ortak temel dinamiklerin tespitini kolaylaştırmış; toplum yapılanmasındaki olumsuzlukların aza indirgenmesi gayretleri hızlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, aynı sosyalizasyon içerisinden geçen birbirlerine yabancılaştırılmış grupların bir üst sisteme, bir üst kültüre dönüşümü söz konusu olmuş ve bu durum, bir sentezden ziyade mahalli gerçekliklerden milli gerçekliğe ve insanın kendisine, kendi kültürel bütünlüğüne yakınlaşma hareketi olarak gelişmekte olduğundan söz edilebilir. Öte yandan, toplumsal oluşumun tek bir model ve etkene göre gelişimi söz konusu olmayıp, insanlığın tarihinde aile, klan, kavim, din ve nihayet kültür birliği, insanları bir arada tutan etken ve modeller olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Çağımızda toplumsal dayanışma ve bütünleşme kültür birliğine dayanmaktadır. Araştırmanın başından beri ifade edilmeye çalışılan tüm toplum ve geleneksel dinî grupların sosyo-kültürel çerçevede ayrıldıkları hususlar kadar, kökleri toplumun tarihî temellerinde olan birleştikleri dinî-toplumsal hususlar da mevcuttur. Toplumun tarihi gelişim seyri içerisinde siyasî, ekonomik ve grup fanatizmi nedeniyle gelişen halk spekülasyonlarının yerini ise, bugün toplumsal gerçeğe ve araştırmaya dayalı bilgiler oluşturmaya başlamış görünmektedir. Yani, temeli araştırmaya, bilimsel bilgiye dayalı sırf toplumsal gerçekleri yansıtan bilgiler, tüm topluma ait ortak bilgilerdir. Bu ise, sosyal bütünleşmenin esasını oluşturmakta ve sosyal bütünleşme ortak kültürel değerler tarafından temsil edilmektedir. Bu çerçevede ortak kültürel değerlerin gelişmiş olduğu toplumlar daha sağlıklı bir görünüş sergilerler. Zira sağlıklı bir toplum için, düşünce ve inançların toplumun kolektif duygularıyla paralellik göstermesi gerekir. Farklı grupların, birbirlerinin değişik yanlarını göz ardı etmeden kuracakları iletişim ve ilişki ağları ve genel, herkesi içine⁹⁸ alabilen bir kurumsal alanın gerçekleşmesi, günümüz çağdaş toplumları için, özelde de ülkemiz için gereklidir. Bu bağlamda, toplumların sahip oldukları farklılaşmış kültürel

⁹⁸ Göle N., *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metris, İstanbul, 2000, 73.

değerler, toplumsal bütünleşme için bir tehdit değil, bilakis o toplum için bir lütuf ve zenginlik olduğu⁹⁹ dikkate alındığında, kamusal alanda farklı grupların artması, çeşitlenmesi toplumsal değişim ve gelişim açısından önemli toplumsal olgular olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Nitekim araştırma alanımızda toplumsal yapının geleneksel iç dinamikleri olarak, her birey bir dinî ekolün üyesi olması sıfatını muhafaza etmekte olup, Türk toplumunun gerçeklikleri olarak, farklı mezhep, tarikat ve dinî gruplar bugün de farklı toplumsal boyut ve şekilleriyle varlıklarını sürdürmektedirler. Ancak, hemen belirtmemiz gerekir ki, geçmiş asırlarda halk spekülasyonları sonucunda oluşmuş yargı kalıplarına rağbet edilmemekte, ortak standart inanç ve kültürden sapmaların kısmi bir azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Araştırma alanımız sanayileşme ve kentleşme süreci içerisinde olan bir yöremiz olması nedeniyle, toplumsal iş bölümü ve uzmanlaşma sahalarının artışıyla birlikte, toplumsal entegrasyonun ivme kazandığı ifade edilebilir. Öyle ki, farklı gruplara üye olanların ortak iş kurdukları ve aynı siyasî partilerde görev aldıkları gözlenmektedir. Bu bağlamda dinin kamusal alandan bireysel alana doğru yönelimiyle, gruplar arasındaki çatışmanın azaldığı ve bu oranda toplumsal bütünleşmenin de artış gösterdiği ifade edilebilir.

Teknolojik bilgi akışının getirdiği yeni yaşama standartlarının en çok etkilediği kesimlerden birisi olan genç nüfusun zihniyet değişimleri sürecinde pasif olmadığı, sunulan bu değişiklik karşısında seçici olduğu dikkatleri çekmektedir. İlçeye henüz yeni taşınmış kırsal alan özelliklerini beraberinde taşıyan genç nüfusun, geleneksel kültürün temsilcisi olma özelliğini belirgin bir şekilde koruma eğiliminde olduğu görülürken; eğitilmiş, kentleşmiş genç nüfusun ise, bariz bir biçimde yukarıda söylenenlerin karşıtı bir tutumu gözlenmektedir.

Takdir edileceği gibi, toplumsal dokunun güçlenmesinde, dayanışmanın artmasında gruplar arası evlilikler önemlidir. Araştırma alanımızdaki bu hususlarla ilgili değişimi ve bütünleşmeye olan katkıları anlayabilmek için muhtelif şahıslarla görüşmeler yaparak, düşüncelerini öğrenmeye çalıştık. Dinî gruplar arası evliliğe yaşlı kuşağın geçmiş yıllarda şiddetli bir biçimde karşı çıktıkları bilinirken, günümüzde ise tereddütlerle yaklaştıkları anla-

⁹⁹ Eliot, *Kültür Üzerine Düşünceler*, s.46.

şılmakta ve geçmiş yıllara oranla bu anlayışta toplumsal bir yumuşama hissedilmektedir. Yaşlı kuşak, geçmişte olduğu gibi, sırf mezhep-tarikat fanatizmi (taassup) nedeniyle evliliğe karşı çıkmamaktalar. Görüştüğümüz kimseler, gerçekte evliliğe karşı çıkmak istemediklerini, ancak yetişme ortamları nedeniyle evliliğin uzun sürmeyeceğinden endişe ettiklerini vurgulamaktadırlar. Genç nüfusun ekseriyeti ise, anlaşılabilir iki kişinin istedikleri takdirde evlenebileceklerini ifade etmektedirler.

Bu konu hakkında genç nüfusun düşüncelerini ve zihniyet değişimini anlayabilmek için, deneklerimizin bize sunduğu (tablo 5) bulgulara bakalım.

Tablo 5. Eğitim düzeyi ile başka bir dini gruba (mezhebe) mensup birisiyle evlenmeyi uygun bulma ilişkisi.

Öğretim düzeyi	Siz ve yakınlarınızın başka bir mezhebe mensup birisiyle evlenmesini uygun bulur musunuz?								Toplam	
	Uygun bulurum				Uygun bulmam					
	A.Bekt.		Sünni		A.Bek.		Sünni			
İ.öğr.	6	%12	12	%3.4		%16	40	%11	66	%16
Lise	20	%40	94	%27		%12	63	%18	183	%42
Y. Okul	7	%14	97	%27	--	--	25	%7.5	129	%37
L. üstü	2	%4	2	%0.6	--	--	--	--	4	%1
Cevapsız	--	--	--	--	--	--	--	--	10	%3
Toplam	35	%71	205	%58	4	%285	128	%37	392	100

İlköğretim düzeyinde Alevî-Bektaşî gruba mensup 6 denek (%12), Sünnî gruba mensup 12 denek (%3.4) farklı mezheplere mensup birisiyle evlenmeyi uygun bulduklarını; yine, aynı eğitim düzeyinde Alevî-Bektaşî gruba mensup 8 denek (%16), Sünnî gruba mensup 40 denek (%11) farklı mezheplere mensup bir kimseyle evlenmeyi uygun bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Eğitim düzeyi lise seviyesinde olan Alevî-Bektaşî 20 denek (%40),

Sünnî 94 denek (%27) “uygun bulduklarını”; yine lise seviyesinde Alevî-Bektaşî 6 denek (%12), Sünnî 63 denek (%18) “uygun bulmadıklarını” belirtmişlerdir. Yüksekokul ve lisansüstü seviyede Alevî-Bektaşî 9 denek (%18), aynı eğitim düzeyleri toplamları itibarıyla Sünnî 99 denek (%27.6) “uygun bulduklarını”; ve yine yüksekokul seviyesinde Sünnî gruba mensup 25 denek (%7.5) “uygun bulmadıklarını” ifade etmişlerdir. Bu soruyu 10 denek (%3) cevaplamamıştır.

Yukarıda deneklerimizin bize sunduğu veri dağılımına bakıldığında, öğrenim düzeyleri toplamları itibarıyla Alevî-Bektaşî (%71), Sünnî (%58) denek farklı ekollere mensup birisiyle evlenmeyi onayladıkları anlaşılmaktadır. Bu oranlar, araştırmamızdaki genç nüfusun yaşlı kuşaklara kıyasla önemli bir zihniyet değişimi süreci içerisinde olduğu ve eğitim seviyesi yükseldiği oranda “uygun bulma” görüşünün arttığı görülürken; geçmiş yıllarda hem Sünnî hem de Alevî-Bektaşî gruplarda oluşmuş yasaklayıcı ilkelere (düşkün sayılma vs) itibar edilmediği görülmüş; bu durum, görüşmelerimiz esnasında edindiğimiz bilgilerle ve varsayımlarımızla da uygunluk göstermiştir.

Kırsal kesimle kent merkezinde bu hususla ilgili bir farklılaşma olup olmadığını anlayabilmek için, aynı soruyu deneklerimizin ikamet ettikleri birimle ilişkilendirilerek ele aldığımızda;

Tablo 6. İkamet ettikleri birimle başka bir dinî gruba (mezhebe) mensup birisiyle evlenmeyi uygun bulma ilişkisi.

İkamet Ettikleri Birim	Siz ve yakınlarınızın başka bir mezhebe mensup birisiyle evlenmesini uygun bulur musunuz?								Toplam	
	Uygun bulurum				Uygun bulmam					
	A.Bektaşî		Sünnî		A.Bektaşî		Sünnî			
Köy	8	%16.3	50	%15.1		%12.2	74	%22.3	138	%35.2
Kasaba	1	%22.4	70	%21.1		%10.2	44	%13.2	130	%33.1
ŞehirMer	6	%32.6	83	%25		% 6.1	10	%3.0	112	%28.5
Cevapsız	--	--	--	--	--	--	--	--	12	% 3.0
Toplam	5	%71.4	203	%61.3	4	%28.5	128	%38.6	392	%100

kırsal alanda ikamet ettiklerini belirten Alevî-Bektaşî gruba mensup 8 denek (%16.3), Sünnî gruba mensup 50 denek (%15.1) farklı dinî gruplarla evlenmeyi onayladıklarını; Alevî-Bektaşî gruba mensup 6 denek (%12.2), Sünnî gruba mensup 74 denek (%22.3) farklı dinî gruplarla evlenmeyi onaylamadıklarını ifade etmişlerdir. Kasabada ikamet eden Alevî-Bektaşî 11 denek (%22.4), Sünnî 70 denek (%21.1) söz konusu evliliği uygun bulduklarını, Alevî-Bektaşî gruba mensup 5 denek (%10.2), Sünnî gruba mensup 44 denek (%13.2) uygun bulmadıklarını belirtmişlerdir. Şehir merkezinde ikamet eden Alevî-Bektaşî 16 denek (%32.6), Sünnî 83 denek (%25) gruplar arası evliliğe itiraz etmediklerini açıklarlarken, Alevî-Bektaşî 3 denek (%6.1), Sünnî 10 denek (%3.0) söz konusu evliliği onaylamamaktadırlar.

Kırsal alandan kent merkezine doğru gidildiğinde, gruplar arası evliliği onaylamada önemli bir artışın olduğu görülmekle birlikte, gruplar arası evliliği uygun bulmama oranının da önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, gruplar arasında hala yarışan geleneksel söylemlerin mevcudiyetine işaret etmekte, gruplar arasındaki ilişkilerin ve iletişimlerin güçlenmesine imkân sağlayan söylemlerin ve sembollerin gelişmekte olduğu ve önceki söylemlere farklı anlamlar yüklenmek suretiyle topluluğun bir değişim süreci içerisinde olduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türklerin İslam uygarlığını benimsemeleriyle birlikte, Arap-İslam toplumunda gelişen dini, siyasi, fikri ekolleşmelerden etkilenen Türk boyları, İslam öncesi sözlü ve yazılı geleneksel mitolojinin de katkılarıyla Sünnî, Alevî-Bektaşî gibi gruplaşmaları tecrübe etmişlerdir. Hem İslam öncesi hem de İslam sonrası, grupların dayandığı sosyo-kültürel zeminin birçok yönden ortak paydalarını oluşturmalarına rağmen, dini, ekonomik, özellikle de siyasi egemenlik çekişmeleri sonucunda oluşan nakle dayalı halk spekülasyonları, gruplar arası rekabetin artmasına, aralarındaki sosyal mesafenin büyümesine neden olmuş; gruplar arası iletişimin en aza indiği dönemlerde toplumsal gerilimler yaşanmıştır.

Nakle dayalı halk spekülasyonları -özellikle karşıt görüşler hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan halk üzerinde- toplumsal gerçekliğin dolaysız anlaşılmasını engelleyebilmiştir; zira gerçeği temsil etmeyen halk spekülasyonları grupların birbirlerine karşı

tepkili konumda kalmalarını temin etmiş, her grup kendi gerçekliğini inşa etmeye çalışmış; böylece toplum parçalanmış bir yapıya dönüşmüştür. Bu çerçevede, günümüzde de araştırma alanımızda toplumsal yapının geleneksel iç boyutları olarak, her birey bir dinî ekolün üyesi olması sıfatını muhafaza etmekte olup, Türk toplumunun gerçeklikleri olarak, farklı mezhep, tarikat ve dinî gruplar bugün de farklı toplumsal boyut ve şekilleriyle varlıklarını sürdürmektedirler.

Sosyal alanda vuku bulan dini gruplaşmaların doğurduğu en önemli sonuçlarından birisi, parçalanmış toplum yapısıdır. Çağımızda sosyal dayanışma ve bütünleşme her zamankinden daha fazla kültür birlikteliğine dayanmaktadır. Konu ile ilgili mevcut tarihsel bilgi ve bulgular değerlendirilmeye tabi tutulduğunda, söz konusu olan grupların farklılaştıkları hususlar kadar üzerinde bütünleştikleri, paylaştıkları ortak dini-kültürel değerlerin daha bariz bir biçimde ortaya çıktıkları görülmektedir. Biz, bu çalışmamızda grupların toplumsal bütünleşmeye olan katkılarının ölçülmesi amacıyla, “İslam düşüncesi”, “Allah inancı” ve “gruplar arası evlilik” hakkında, genç nüfusun tutum ve davranışlarını öğrenmeye çalıştık.

Deneklerimizin bize sunduğu verilere göre, araştırma alanımızdaki genç nüfusun aile ve çevreden edindiği dinî inanç ve düşüncelerini, içerisinde yaşadığı toplumla yeniden bütünleşmenin yollarını aramada, toplumsal bir araç olarak değerlendirmeye çalıştığı görülmüştür. Bu bağlamda hızlı toplumsal değişimlere uyum sağlanmaya çalışılırken; hatta gelişen yeni normatif değerlerin geleneksel değerlerin yerine geçmeye başlamasına rağmen, ortaya çıkması muhtemel olan yabancılaşmaya karşı dinî-kültürel kimliklerini ön plana geçirmektedirler.

Cumhuriyet eğitim sistemi ve çağın gereklilikleri, Sünnî ve Alevî-Bektaşî mensuplarının birbirleri ile ilişkilerini belirleyen geleneksel yapıyı kısmen değişime uğratmasıyla, çağdaş sosyal yapılanma, toplumsal bütünleşme açısından ortak değerlerin belirginleşmesinde etkili olmuştur. Anılan ortak değerlerin, bir çeşit toplumsal kolektif içgüdü'nün ortaya çıkmasında, gruptan gayrılarını kendileri ile birlikte düşünmeye sevkeden ortak bir birleşim oluşturma gayreti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim varsayımlarımız arasında, sanayileşme ve kentleşmenin etkisinde araştırma alanımızdaki genç nüfusun, toplumsal iş bölümü, nüfus hareketliliği ve uzmanlaşmanın artışıyla bireysel

özellikleri ön plana geçireceği, geleneksel dinî otorite, statü, dinî tutum ve anlayışta zihinsel değişimler olacağı öngörülmüştü, bu öngörüler kısmen doğrulanmıştır. Öyle ki, geçmiş yıllarda dinî grupların kendi inanç ve düşüncelerini yegane pozitif veri olarak görmenin yerini, günümüzde öteki ekollerin inanç ve düşüncelerine ilgi duyma, saygı ve hoşgörü alırken; diğer taraftan, genç nüfusun üyesi bulunduğu grup değerlerine karşı söylemler de söz konusu olmaktadır. Bu dönüşümü, grubun ortak temel esaslarından sapma ve dinî pratiklere uymada kısmi bir daralma şeklinde kategorize etmek mümkündür.

Toplumsal bütünleşme ve din arasındaki ilişkiler, eğitim, yaş, cinsiyet ve ikamet ettikleri yer gibi değişkenlerle birlikte değerlendirildiğinde, yaş kategorileri, ikamet ettikleri yer ve öğrenim düzeylerinin değişimi ile dinî grup mensuplarının toplumsal bütünleşme ve din anlayışlarında farklılaştıkları görülmüştür. Örneğin kırsal alanda ikamet eden, yaşları 16-20 arası olan ve eğitim durumu ilköğretim düzeyinde olanların, gruplar arası bütünleşmeye olan tutumlarının düşük seviyede kaldığı tespit edilirken; yaş seviyeleri, yerleşim alanları ve öğrenim durumlarının değişimiyle beraber, toplumsal bütünleşmeye olan bakışlarının değişime uğramaya başladığı görülmektedir. Öyle ki, farklı gruplara üye olanların ortak iş kurdukları ve aynı siyasî partilerde görev aldıkları gözlenmektedir. Bu bağlamda, dinin kamusal alandan bireysel alana doğru yönelimiyle, gruplar arasındaki çatışmanın azaldığı ve bu oranda toplumsal bütünleşmenin de artış gösterdiği ifade edilebilir.

Diğer taraftan, geleneksel dinî grup mensuplarını birbirinden ayıran inanç ve dinî pratik boyutunda oluşmuş farklılıklardan, grupları bütünleştirici değerlerin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, deneklerimizin, *“İslam dininin özü vahdet (birlik) anlayışıdır. Bu birlik anlayışı bütün grup ve cemaatleri kapsar, bu grup ve cemaatler hangi mezhep ve düşünceye mensup olursa olsunlar, kardeşirler”* anlayışıyla, *“Allah inancını”* yüksek düzeyde onayladıkları görülmüştür. Gerçekte değişen toplumsal yapıyla beraber, grupların birbirlerine olan tutumları da değişmektedir. Geçmiş yıllarda gruplar arası evlilik uygun görülmediği halde, bu tutumun günümüzde önemli oranda değişime uğradığı tespit edilmiştir.

Sonuç itibarıyla, geçmişi sorgulayabilen, değerlendirebilen, yorumlayabilen, anlamlandırabilen ve kültürel bir gerilim içinde bulunan genç bir nüfus karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, M., *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Cem, İstanbul, 1995.
- Akyol, T., *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Milliyet, İstanbul, 1999.
- An, İ. M., *Alevilikte Tanrı Yok İnsan Vardır*, Radikal, İstanbul, 2004.
- Arvasi, A., *Türk-İslam Ülküsü*, Burak Yy., c.3, İstanbul, 1991.
- Atay, H., *Kur'an'da İman Esasları*, Atay Yy., Ankara, 1998.
- Aydın, M. S., *Din Felsefesi*, İ.F.V.Y., İzmir, 1999.
- Bağdâdî, E.M.A., *el-Farku Beyne'l-Fırak*, çev. E. R. Fırlalı, Kalem, İstanbul, 1979.
- Balcioğlu, T.H. *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, Kanaat Yy., (trs).
- Baymur, F., *Genel Psikoloji*, İnkılap, İstanbul, 1994.
- Bilgiseven, A.K., *Genel Sosyoloji*, Filiz, İstanbul, 1995.
- ....., *Sosyal İlimler Metodolojisi*, Filiz, İstanbul, 1982.
- ....., *Din Sosyolojisi*, Filiz, İstanbul, 1985.
- Black, C.E., *Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri*, çev: M. Fatih Gümüş, V Yy., Ankara, 1989.
- Bodur, E.H., "Beşerî ve Semâvî Dinlerde Gruplar", *Din Öğretimi Dergisi*, MEB, Ankara, 1989.
- Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Doğuş, Ankara, 1970.
- Dönmezer, S., *Sosyoloji*, Beta Basım, Ankara, 1984.
- Duman, A., *İslâm Hukukuna Göre Siyasî Fikir Hürriyeti*, Basılmamış Doktora Tezi, S.Ü.S.B.E. Konya, 1999.
- Eliade, M., - Couilan, I. P., *Dinler Tarihi*, çev: Ali Erbaş, İnsan Yy., İstanbul, 1997.
- Eliot, T. S., *Kültür Üzerine Düşünceler*, çev. S. Kantarcıoğlu, KBY, Ankara, 1981.
- Engin, İ., *Tahtacılar*, Ant, İstanbul, 1998.
- Erdoğan, Z., "Ziya Gökalp'te Sosyo-Kültürel Bütünleşme ve Sosyo Kültürel Çözüm", *Türk Kültürü Araştırmaları*, S.1-2, Ankara, 1977-1978.
- Ergün, S. N., *Hatayi Divanı*, Maarif Kitaphanesi, İstanbul, trs.
- Erkal, M., *İktisâdî Kalkınmanın Kültür Temelleri*, Kuşat, İstanbul 1992.
- Fichter, J., *Sosyoloji Nedir?*, çev: N. Çelebi, Attila, Ankara, 1994.
- Fırlalı, E.R., *Türkiye'de Alevilik-Bektaşilik*, Selçuk Yy., Ankara, 1994.
- ....., "Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Amiller", *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi*, c.4, Ankara, 1980.
- Giddens, A., *Sosyoloji, Eleştirel Bir Yaklaşım*, çev: R. Esengün-İ. Öğretir, Birey Yy., İstanbul, 1997.

- Gökalp, Z., *Türkçülüğün Esasları*, Varlık, İstanbul, 1972.
- Gökçe, B., *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 1971.
- Göle, N., *İslam'ın Yeni Kamusal Yüzleri*, Metris, İstanbul, 2000.
- Günaltay, Ş., *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, sad: M. Söylemez - M. Hizmetli, Ankara Okulu, Ankara, 1997.
- Günay, Ü., *Erzurum Çevre ve Köylerinde Dinî Hayat*, Erzurum Kitaplığı, Erzurum, 1999.
- Hacı Bektaş Veli, *Vilayetname*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap, İstanbul, 1958.
- ....., *Şerh-i Besmele*, haz: Rüştü Şardağ, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1985.
- Hoca Saadetin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, haz: İsmet Parmaksızoğlu, c. IV, K.B.Y. Ankara, 1992.
- Hökelekli, H., *Din Psikolojisi*, TDVY, Ankara, 1993.
- Kızılçelik, S., *Sosyoloji Teorileri*, Mimoza, Konya, 1992.
- Kitapçı, Z., *İlk Müslüman Türk Hükümdar ve Hakanları*, Damla Yy., Konya, 1995.
- Kulaksızoğlu, A., *Ergenlik Dönemi*, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1997.
- Kutlu, S., *"Aleviliğin Dini Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi Veya Metodoksi"*, İslamiyat, s:3, Ankara, 2003.
- Kütükoğlu, B., *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 1993.
- Mardin, Ş., *Din ve İdeoloji*, İletişim, İstanbul, 1995.
- Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, thk. Fethullah Huleyf, İstanbul, 1979.
- Melikoff, I., *Uyuridik Uyardılar*, çev: Turan Alptekin, Cem, İstanbul, 1994.
- Mensching, G., *Dinî Sosyoloji*, çev. M. Aydın, Tekin Yy., Konya, 1994.
- Noyan, B., *Bektaşilik, Alevilik Nedir?* Ankara, 1987.
- Ocak, A.Y., *Alevî ve Bektâşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim, İstanbul, 2000.
- Öztoprak, H., *Kur'an 'da Hikmet Tarihte Hakikat*, Can Yy., trs.
- Parlatır, S., *"Toplum Yapısında Bütünlük Sağlanması Bakımından Kültürel ve Dinî Değerlerin Önemi"*, *Din Öğretimi Der.*, s.12-13, Ankara, 1987.
- Parmaksızoğlu, İ., Çağlayan, Y., *Genel Tarih I Eski Çağlar ve Türk Tarihinin İlk Dönemleri*, Funda, 1976.
- Pezdevi, M., *Ehl-i Sünnet Akaidi*, çev: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yy., İstanbul, 1998.
- Poloma, M., *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, çev. Hayriye Erbaş, Gündoğan Yy., Ankara, 1993.
- Sahih-i Buhari, *Muhtasarı Tecrid-i Sarih, Tercemesi ve Şerhi*, çev. Naim Ahmet, DİB., Ankara, 1984.

- Sarıbay, A.Y., *Postmodernite Sivil Toplum ve İslam*, İletişim, İstanbul, 1995.
- Sezen, Y., *İslam Sosyolojisine Giriş*, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994.
- Subhi es-Salih, *İslam Mezhepleri ve Müessesleri*, çev. İbrahim Sarmış, Zafer, İstanbul, 1981.
- Sümer, F., *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu T.T.K.Y, Ankara, 1992.
- Şemin, R. U, *Gençlik Psikolojisi*, İÜEFY, İstanbul, 1984.
- Tabatabai, M.H., *Tarihi, Siyasi, İlmi, İrfanı ve Ahlaki Boyutlarıyla İslam'da Şia*, çev: K. Akaras-A.Kazimi, Kevser , İstanbul, 1993.
- Taplamacıoğlu, M., “*Din ve Toplum İlişkileri ve Dinî Gruplar*”, *AÜİFD*, c. XVIII Ankara, 1965.
- Touraine, A., *Modernliğin Eleştirisi*, çev Hülya Tufan, Yapı Kredi , İstanbul, 2000.
- Turhan, M. *Kültür Değişmeleri*, M.E.B. İstanbul, 1969.
- Turner, S. B., *Max Weber ve İslâm, eleştirel Bir Yaklaşım*, çev. Yasin Aktay, Vadi, Ankara, 1997.
- Tümer, G., Küçük, A., *Dinler Tarihi*, Ocak Yy., Ankara, 1993.
- Türkdoğan, O, *Bilimsel Değerlendirme ve Araştırma Metodolojisi*, MEB., İstanbul, 1995.
- ....., *Çağdaş Türk Sosyolojisi*, A.Ü.İşl. F.Y, Erzurum, 1977.
- Tütengil, C. O., *Sosyal İlimlerde Araştırma ve Metot*, İ.Ü.İ.F.Y., İstanbul, 1971.
- Usta, N., “*İnsan ve İslam Toplumu*”, *Türk Yurdu*, c.2, Ankara, 1991.
- ....., *Sosyal Hareketlilik ve Din İlişkisi*, Samsun, Havza-Ilca Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi , SBE., Erzurum, 1992.
- Vanbeseloene, N., “*Gruplar Arası Davranışın Sosyal Psikolojik Analizi*”, *Gruplararası İlişkiler ve Sosyal Kimlik Teorisi*, edit: Sibel A. Arkonaç, Alfa, İstanbul, 1993.
- Wach, J., *Din Sosyolojisi*, çev: Ünver Günay, E.Ü, Kayseri, 1990.
- Yeşilyurt, T., “*Alevi-Bektaşiliğin İnanç Boyutu*”, *İslamiyat*, s.3, Ankara, 2003.
- Yıldız, D. H., *İslâmiyet ve Türkler*, İÜEFY, İstanbul, 1976.
- Yörükoğlu, A., *Gençlik Çağı*, Özgür Yy., İstanbul, 1993.